

Van 'vergeten' begraafplaats naar omstreden erfgoed: De interneringsbegraafplaats herontdekt

*Een casestudy naar de toekomstige markering van de
interneringsbegraafplaats van het voormalige interneringskamp
Westerbork*

MA Thesis *Cultuurgeschiedenis van Modern Europa*, Universiteit Utrecht

Shannen Verhagen

3915352

Begeleider: G. F. J. Plets

25 juni 2018

Inhoud

Abstract.....	3
Inleiding.....	4
<i>Academisch debat/Theoretisch kader</i>	6
<i>Probleemstelling</i>	10
<i>Methodologie</i>	11
<i>Valorisatie</i>	13
<i>Structuur</i>	14
Historiografisch overzicht – de geschiedenissen van de Tweede Wereldoorlog in Nederland	15
<i>Geschiedschrijving – spiegel van de maatschappij</i>	15
<i>Goed of/en fout, van tweedeling in naoorlogs Nederland naar een genuanceerd grijs verleden</i>	16
<i>Joodse slachtoffers – verschuiving van focus</i>	19
<i>Moeilijk hoofdstuk: de NSB. Het beeld van NSB in de Nederlandse geschiedschrijving</i>	20
<i>De omgang met het collaboratie- en interneringsverleden</i>	21
<i>Vergelijkend perspectief – Buurland België</i>	25
<i>Deelconclusie en samenvatting</i>	27
Het interneringskamp en de ‘vergeten’ begraafplaats	29
<i>Interneringkamp Westerbork in vogelvlucht</i>	29
<i>De begraafplaats</i>	31
<i>De herontdekking van de begraafplaats</i>	32
De markering van de interneringsbegraafplaats en de herinnering aan interneringskamp Westerbork	34
<i>Herinneringscentrum Kamp Westerbork en de herinnering aan het interneringskamp</i>	34
<i>‘De vergeten begraafplaats’ gevonden – reacties op de opgraving</i>	37
<i>Markeren – Hoe en wat?</i>	39
<i>De opzet van de bezoekersenquêtes/interviews</i>	40
<i>Ik bezoek Kamp Westerbork, omdat...</i>	41
<i>Markering van de interneringsbegraafplaats: ja, nee of misschien?</i>	42
<i>Deelconclusie</i>	46
Conclusie	48
Bibliografie	53
<i>Literatuur</i>	53
<i>Websites</i>	56
<i>Archief</i>	58
<i>Persoonlijke contacten</i>	58

Abstract

Kamp Westerbork heeft een gelaagde en complexe geschiedenis. Na de bevrijding van het doorgangskamp diende het terrein als interneringskamp voor NSB'ers, SS'ers en anderen die van collaboratie werden verdacht. In de nabijheid van het kamp werd er een speciale begraafplaats aangelegd voor de geïnterneerden die na hun dood niet werden opgehaald door hun nabestaanden. De begraafplaats raakte door de sluiting van het kamp in 1948 in de vergetelheid, tot het in 2012 werd 'herontdekt'.

In deze thesis staat de toekomst van deze begraafplaats centraal. De negen graven die werden aangetroffen zijn snel geruimd en de personen zijn elders herbegraven, zodat er geen discussie kon ontstaan over de begraafplaats. Nu, zes jaar later, worden er plannen gemaakt voor een verdere inrichting van het kampterrein. Het interneringsverleden zal aandacht krijgen door de voormalige begraafplaats te markeren. De interneringsbegraafplaats valt onder de noemer *difficult heritage*. De 'foute' Nederlandse oorlogsgeschiedenis ligt nog altijd gevoelig en er zijn zeer uiteenlopende meningen over de interneringsperiode. Daarnaast is kamp Westerbork tevens de plek waar we de (Joodse) slachtoffers van de oorlog herdenken. Dit bracht mij tot de volgende onderzoeksvraag: *In hoeverre is er plaats voor het interneringsverleden, in de vorm van de markering van de interneringsbegraafplaats nabij het voormalige kampterrein, in de herinneringscultuur van het herinneringscentrum Kamp Westerbork?*

Aan de hand van een korte vragenlijst heb ik 31 bezoekers om hun mening gevraagd. De meningen liepen zeer uiteen. Het was echter opvallend dat er slechts weinig mensen zeer afwijzend tegenover een markering stonden. Over de precieze invulling en het doel van de markering waren de meningen juist zeer uiteenlopend. Er komt meer ruimte voor moeilijk erfgoed in Nederland, maar de invulling van dit erfgoed blijft nog altijd een struikelpunt, waardoor de interneringsbegraafplaats nog altijd kan worden gerekend tot omstreden erfgoed.

Inleiding

'RESTEN NSB'ERS EN SS'ERS OP "VERGETEN" BEGRAAFPLAATS WESTERBORK' kopt een artikel van [trouw.nl](https://www.trouw.nl/home/resten-nsb-ers-en-ss-ers-op-vergeten-begraafplaats-westerbork~a5b6ae89/) op 21 september 2012.¹ In de omgeving van kamp Westerbork zijn negen graven ontdekt van NSB'ers en SS'ers. De gevonden stoffelijke resten zijn tussen 1945 en 1947 begraven in het bos op ongeveer één kilometer afstand van het voormalige kampterrein. De personen in kwestie zijn overleden gedurende hun gedwongen internering in voormalig interneringskamp Westerbork.² Het was al decennia bekend dat er ergens in de omgeving van het voormalige kamp een begraafplaats moest zijn, maar de precieze locatie was lange tijd een mysterie.

Kamp Westerbork is voornamelijk bekend onder het grote publiek als doorgangskamp voor, voornamelijk, Joodse mensen. Zowel het kampterrein als het museum leggen daar dan ook de nadruk op. Op het kampterrein vinden we bijvoorbeeld *De 102.000 stenen*, een symbool voor de vermoorde gedeporteerden, *Nationaal Monument Westerbork*, monument dat de essentie van het kamp weerspiegeld, *De Jerusalem Stone*, de *Tekens in Westerbork* en het *Verzetsmonument*. Het kampterrein is sinds de afbraak van de laatste barakken in 1971 niet meer herkenbaar als doorgangskamp. In 2014 werd er een originele barak teruggeplaatst en werd de woning van de kampcommandant beschermd en gerenoveerd, waardoor het verhaal van het doorgangskamp ook zichtbaar werd op het terrein. In het museum zien we eenzelfde tendens: 'Filmbeelden uit 1944, een gedeeltelijk ingerichte barak, een uit de trein geworpen laatste afscheidsgroet, een grote maquette van het kamp, tekeningen van spelende kinderen geven een beeld en een gevoel van dit sprekende verleden. De meer dan honderdduizend namen van de slachtoffers worden in het museum continue geprojecteerd.'³ In de vaste tentoonstelling wordt er wel aandacht geschonken aan de geschiedenis van het kamp na de bevrijding op 12 april 1945, maar dit is zeer beperkt en minimalistisch, de interneringsbegraafplaats wordt bijvoorbeeld niet benoemd.

Kamp Westerbork is echter veel meer geweest dan alleen het doorgangskamp. De gelaagde geschiedenis maakt deze site uniek in Europa. Het kamp diende allereerst als Joods vluchtelingenkamp, maar werd al snel overgenomen door de Duitsers die er een deportatiekamp van maakte. Na de oorlog werd het kamp ingezet als interneringskamp voor NSB'ers, SS'ers en andere landverraders. Na de sluiting van het interneringskamp in 1948, werd het kort gebruikt als militair kamp voor militairen die

¹ Trouw, 'Resten NSB'ers en SS'ers op "vergeten" begraafplaats Westerbork' (21 september 2012), <https://www.trouw.nl/home/resten-nsb-ers-en-ss-ers-op-vergeten-begraafplaats-westerbork~a5b6ae89/> (geraadpleegd op 12 april 2018).

² Historiek, 'Negen graven gevonden in bos bij Kamp Westerbork' (22 september 2018), <https://historiek.net/negen-graven-gevonden-in-bos-bij-kamp-westerbork/18487/> (geraadpleegd op 12 april 2018).

³ Herinneringscentrum Kamp Westerbork, 'Museum' (onbekend), <http://www.kampwesterbork.nl/nl/museum/museum/index.html#/index> (geraadpleegd op 15 april 2018).

uit Nederlands-Indië kwamen of ernaar vertrokken. In 1950 werd het voormalige kamp, nu bekend onder de naam 'De Schattenberg', de huisvesting voor Indische Nederlanders. Tot slot werden er gerepatrieerde Molukse KNIL-militairen met hun gezinnen geplaatst in 'woonoord Schattenberg'.⁴ Deze gelaagdheid leverde het Herinneringscentrum Kamp Westerbork in 2014 het *European Heritage Label* op. Om in aanmerking te komen voor dit Europese erfgoedlabel moet de site niet alleen in eigen land belangrijk en aantrekkelijk zijn, maar ook in Europees verband. Het moet de Europese burgers verbinden en het moet zorgen voor meer begrip. 'Thanks to its history, Camp Westerbork has links to crucial topics in European history such as occupation, persecution, migration, decolonisation and multiculturalism', aldus de website van het *European Heritage Label*.⁵

De gelaagdheid en (een aantal) thema's komen nog niet zo duidelijk naar voren in de huidige presentatie van Kamp Westerbork. Met de aanwinst van het erfgoedlabel is het echter wel wenselijk om deze gelaagdheid en thema's beter weer te geven. Dit is in de afgelopen jaren nog niet gebeurd, vanwege de plannen voor grootschalige verbouwing, nieuwbouw en verdere herinrichting van het kampterrein. In 2017 trok het herinneringscentrum 170.000 bezoekers. Het huidige gebouw is daar niet op berekend, waardoor ze de oppervlakte van de tentoonstellingsruimte willen verdubbelen.⁶ Ook wordt er nagedacht over een herinrichting van het kampterrein. De vraag die met de vrij recente ontdekking van de interneringsbegraafplaats opspeelt is: hoe kunnen we deze begraafplaats bij de geschiedenis betrekken?⁷ Het benoemen of aanwijzen van een begraafplaats voor 'foute' Nederlanders is in het algemeen al een beladen discussiepunt, maar dit krijgt nog een andere dimensie als de begraafplaats verbonden is en in de nabijheid ligt van een naziconcentratiekamp. Dat de geschiedenis van het interneringskamp gevoelig ligt, kwam duidelijk naar voren bij de tijdelijke tentoonstelling in 2008 over het interneringskamp, dat uitgebreid is bestudeerd in het recente onderzoek van Iris van Ooijen.⁸ De vele emotionele reacties laten zien dat dit onderwerp heel gevoelig ligt.⁹ Het markeren van de begraafplaats kan dus veel reactie en discussie teweegbrengen, waardoor het van belang is hier goed over na te denken. De omgang met omstreden erfgoed is niet alleen voor Kamp Westerbork een belangrijk vraagstuk, maar we zien dit soort vraagstukken ook op nationaal en

⁴ European Heritage Label, 'European Heritage Label 2013 Panel Report', https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/sites/creative-europe/files/library/ehl-2013-panel-report_en.pdf#page=8.

⁵ European Heritage Label, 'Camp Westerbork, The Netherlands' (onbekend), https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/actions/heritage-label/sites/camp-westerbork_en (geraadpleegd op 16 april 2018).

⁶ RTV Drenthe, 'Belangstelling voor Herinneringscentrum was veel groter dan gedacht' (12 april 2018), <http://www.rtvdrenthe.nl/nieuws/133453/Belangstelling-voor-Herinneringscentrum-was-veel-groter-dan-gedacht> (geraadpleegd op 16 april 2018).

⁷ Mailcontact met Bas Kortholt op 24 april 2018.

⁸ Iris van Ooijen, *Kampen als betwist bezit. De hedendaagse omgang met de voormalige kampen Westerbork, Vught en Amersfoort* (Soesterberg 2018).

⁹ Iris van Ooijen, *Kampen als betwist bezit*, 149-151.

internationaal niveau steeds vaker terugkomen. De interneringsbegraafplaats is misschien wel een schoolvoorbeeld van omstreden erfgoed.

Academisch debat/Theoretisch kader

Omstreden erfgoed

De interneringsbegraafplaats noem ik in de inleiding 'een schoolvoorbeeld van omstreden erfgoed'. Expert Sharon Macdonald omschrijft omstreden erfgoed met de term *difficult heritage*: 'that is, a past that is recognised as meaningful in the present but that is also contested and awkward for public reconciliation with a positive, self-affirming contemporary identity.'¹⁰ Enerzijds wordt het erfgoed erkent als 'betekenisvol', anderzijds wordt het tegengewerkt door verschillende mensen uit de samenleving. Voor deze laatste groep mensen is het *undesirable heritage*.¹¹ Dit is erfgoed dat een samenleving liever niet heeft, omdat het vaak ongemakkelijk voelt. Het strookt niet met onze eigen identiteit, waardoor het erfgoed ver van ons afstaat, mede omdat we ons daar voor afsluiten. Op het moment dat er mensen zijn die bepaalde zaken en overblijfselen uit het verleden wel in het daglicht willen plaatsen, zorgt dit veelal voor felle discussies. In het boek *Difficult Heritage: Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond* bespreekt Macdonald de omgang met het omstreden erfgoed in Nuremberg. Het erfgoed in Nuremberg was met trots gebouwd door de nazi's. De casus in Westerbork betreft de interneringsbegraafplaats van voormalig NSB'ers en SS'ers. De situatie in Westerbork wijkt wel af van die in Nuremberg, desondanks zijn de vragen en discussies die Macdonald in dit onderzoek aan de kaak stelt zeer relevant voor de casus in Westerbork.

Hoewel de Tweede Wereldoorlog zich in heel Nederland heeft afgespeeld, zijn er verschillende herinneringen aan de oorlog. Verschillende groepen, zoals bijvoorbeeld NSB'ers, verzetslieden en Joodse kampoverlevenden, hebben allen hun eigen herinneringen aan de oorlog. Erfgoed is dan ook een pluralistisch sociaal fenomeen, waardoor we beter kunnen spreken over *heritages*, in de meervoudsvorm.¹² De verschillende betekenissen die aan erfgoed kunnen worden toegekend, botsen vaak met elkaar. Deze botsing ontstaat doordat de betekenissen elkaar beconcurreren. De 'omstreden' betekenis verliest veelal, omdat daar geen breed draagvlak voor is in de samenleving. Het is echter een gemiste kans om de verschillende herinneringen en betekenissen uit te sluiten. Het *multi-directioneel geheugen* van Michael Rothberg is een veelbelovend concept dat een positieve bijdrage kan leveren

¹⁰ Sharon Macdonald, *Difficult Heritage: Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond* (Londen 2008) 1.

¹¹ Sharon Macdonald, 'Undesirable heritage: Fascist material culture and historical consciousness in Nuremberg', *International Journal of Heritage Studies* 12 (2006) 1, 9-28; Macdonald, *Difficult Heritage*, 1.

¹² Gertjan Plets et al., 'Repatriation, doxa and contested heritages – the return of the Altai Princess in an international perspective', *Anthropology and Archaeology of Eurasia* 54 (2013) 2, 73-98, aldaar 76.

in de discussies over omstreden erfgoed. Door de verschillende herinneringen en betekenissen aan elkaar te koppelen, zouden deze kunnen samenkomen en elkaar kunnen aanvullen.¹³

Plaats van herinnering

Het voormalige kampterrein van Westerbork is een *lieu de mémoire*. Dit bekende concept van de Franse historicus Pierre Nora kent veel navolging in Europa. Nora omschrijft zijn concept als volgt: 'A lieu de mémoire is any significant entity, whether material or non-material in nature, which by dint of human will or the work of time has become a symbolic element of the memorial heritage of any community'.¹⁴ Herinneringen en plaatsen waar we belangrijke waarde aan hechten mogen niet vergeten worden, waardoor we er vaak een tastbare en/of zichtbare herinnering willen plaatsen. Hoewel de term plaats doet vermoeden dat het om een tastbare of fysieke plek gaat, hoeft dit volgens Nora niet zo te zijn. In 2005 en 2006 werd er een vierdelige boekenserie uitgebracht onder de naam *Plaatsen van herinnering*, waarin Nederlandse plaatsen van herinneringen worden onderzocht. Deze Nederlandse versie van het werk van Nora beperkt zich echter tot materiële plaatsen van herinnering.

De interneringsbegravingplaats wordt door markering en erkenning een zichtbare plaats van herinnering. De vraag is echter in hoeverre de samenleving dit onderwerp van de oorlog wil herinneren. Hoewel het concept van een materiële plaats van herinnering eenvoudig lijkt, wordt het toch gecompliceerd als het om een plaats gaat waar uiteenlopende meningen over zijn. *Lieux de mémoires* ontstaan, omdat we bepaalde gebeurtenissen niet willen vergeten. De interneringsbegravingplaats, en de daarbij horende herinnering van het interneringskamp, zijn juist gebeurtenissen die men wel wil vergeten, of waar men gewoonweg geen aandacht aan wil besteden. Bij omstreden erfgoed zien we vaak dat specifieke groepen mensen, in dit geval bijvoorbeeld kinderen van 'foute' ouders, professionals, experts en historici, pleiten voor het zichtbaar maken van dit stukje geschiedenis.

Collectief geheugen

Erfgoedkwesies vallen nauw samen met wat onder het Nederlandse collectieve geheugen valt. Materieel erfgoed is als het ware de uitwerking van het collectief geheugen. Maurice Halbwachs introduceerde in jaren vijftig de term 'collectief geheugen'. In zijn artikel 'Collective Memory and Historical Memory' maakt hij een onderscheid tussen *individual memory* en *collective memory*. Een herinnering en/of geheugen blijft bij beide vormen verbonden aan het individu, maar er is een

¹³ Michael Rothberg, *Multidirectional Memory: Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization* (Stanford, 2009), 1-29.

¹⁴ Pierre Nora, 'Preface to English Language Edition: From Lieux de mémoire to Realms of Memory', in: Pierre Nora (ed.), *Realms of Memory: Rethinking the French Past* (New York 1996).

wezenlijk verschil tussen beiden. *Individual memory* is de herinnering van gebeurtenissen in het verleden die het individu zelf heeft meegemaakt, terwijl *collective memory* de herinnering van het individu aan historische gebeurtenissen is.¹⁵ De herinnering aan de Tweede Wereldoorlog bevindt zich nu op een bijzonder punt. Op dit moment sterft de generatie met een *individual memory* langzaam uit, waardoor de *collective memory* overblijft. Nieuwe generaties, inzichten, ontwikkelingen en herinneringen zorgen voor dynamiek in de herinneringscultuur. Elke generatie heeft zijn eigen kijk op het verleden, waardoor er continu moet worden gekeken naar welke overblijfselen uit het verleden moeten worden bewaard, vergeten of hoe ze moeten worden geïnterpreteerd. Frank van Vree en Rob van der Laarse noemen dit voortdurende proces van verandering en herinterpretatie 'de dynamiek van de herinnering', waarbij 'telkens andere aspecten en gebeurtenissen naar voren worden gehaald en het beeld van de geschiedenis in musea, romans, films, het onderwijs, herdenkingsrituelen en erfgoedsites opnieuw wordt vormgegeven'.¹⁶ De herinneringscultuur kan andere vormen aannemen, omdat andere belangen een rol gaan spelen. Historicus Marianne Hirsch noemt dit de *postmemory*. Dit is een nieuwe fase in de herinneringscultuur. Herinneringen komen nu niet meer voort uit eigen ervaringen, maar worden 'aangeleerd' door wat de samenleving hen aanbiedt.¹⁷

Met het herinneren en/of herdenken van een gebeurtenis uit het verleden, verbinden we er nieuwe betekenis aan, waardoor erfgoeddiscussies en bijvoorbeeld de vormgeving van de voormalige kampsterreinen veel zeggen over onze eigen tijd. Deze gedeelde herinnering is volgens politicoloog en historicus Benedict Anderson uiterst belangrijk. Anderson stelt dat een groep met een gedeelde herinnering/geheugen een *imagined community* vormt.¹⁸ Het geheugen van een groep wordt door de groep zelf gemaakt en in stand gehouden, waardoor het collectief geheugen en de herinneringscultuur een product is van een sociale constructie. De herinneringscultuur van de oorlog is dus meer dan alleen een overblijfsel uit het verleden, omdat het tegelijkertijd ook een product is van de hedendaagse samenleving.¹⁹ Dit verschijnsel noemt Sharon Macdonald in haar boek *Memorylands: Heritage and Identity in Europe Today* met één term: *past presencing*.²⁰

Erfgoed wordt dus 'gemaakt' door de samenleving. Er zijn verschillende *gatekeepers* die bepalen wat we herinneren en vergeten. Erfgoed is dus niet 'logisch' of 'natuurlijk', maar is *governed* door mensen, veelal vanuit de overheid of grote instituties. Erfgoed kan ongemerkt opgelegd worden

¹⁵ Maurice Halbwachs, *The Collective Memory* (New York 1980), 51-52.

¹⁶ Frank van Vree en Rob van der Laarse (red.), *De dynamiek van de herinnering. Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context* (Amsterdam 2009) 8.

¹⁷ Marianne Hirsch, *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust* (New York 2012) 5.

¹⁸ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (3e druk; Londen 2006) 5-7.

¹⁹ A. Rigney, 'Plenitude, Scarcity and the Circulation of Cultural Memory', *Journal of European Studies* 35:1 (2005) 12-14.

²⁰ Sharon Maconald, *Memorylands: Heritage and Identity in Europe Today* (Londen 2013) 15-17.

door wat Michel Foucault *governmentality* noemt. Foucault doelt hier op alle technieken en procedures die er specifiek op gericht zijn om het gedrag en handelen van mensen en groepen te sturen of vorm te geven.²¹ Westerbork is niet alleen onderhevig aan de 'dynamiek van de herinnering', maar heeft tevens, als groot en belangrijk herinneringscentrum, ook een belangrijke sturende rol in dit hele proces.

Herinneren en vergeten

Het collectief geheugen en ons erfgoed zijn dus menselijke constructies. Het is dus niet mogelijk om alles uit het verleden te herinneringen en te herdenken. Erfgoed is dus subjectief en selectief. Aleida Assmann maakt onderscheid tussen actief en passief onthouden en vergeten. Actieve herinneringen worden in leven gehouden door deze te tonen in de maatschappij, dit zijn *lieux des mémoires* zoals standbeelden, straatnamen, musea, herdenkingen, enzovoorts. Naast actief onthouden is er ook passief onthouden. Passief onthouden wil zeggen dat de herinnering nog wel aanwezig is, omdat het bijvoorbeeld fysiek nog aanwezig is, maar dat er weinig, tot geen, aandacht voor is in de maatschappij. Deze zaken uit het verleden worden als 'irrelevant', 'onbelangrijk' of 'ongemakkelijk' ervaren. Uiteraard worden er ook veel zaken vergeten. Bij het actief vergeten worden zaken bewust weggelaten. Niets mag meer doen herinneren aan deze zaken. Soms is het noodzakelijk om actief te vergeten, omdat de samenleving erdoor ontwricht kan worden. Ten slotte is er passief vergeten. Bij passief vergeten worden sommige dingen onbewust vergeten, veelal door het verstrijken van de tijd. Herinneringen vervagen en verwateren en maken plaats voor nieuwe herinneringen.²²

Het collaboratie- en interneringsverleden zouden we kunnen plaatsen onder passief onthouden, maar sommige mensen zouden dit deel van de geschiedenis liever vergeten. De interneringsbegraafplaats werd in 2012 'herontdekt'. In de jaren tachtig verdwenen de graven compleet van de radar. Er was zelfs onderzoek nodig om de locatie van de graven te achterhalen. Ook na de (her)ontdekking van de graven in 2012 werd er bewust snel gehandeld en werden de resten elders begraven, zodat er geen discussie kon ontstaan over de toekomst van de begraafplaats. Heeft Westerbork hier misschien actief bijgedragen aan het proces van vergeten? Of heeft Westerbork juist actief bijgedragen aan de herinnering door deze begraafplaats uit de vergetelheid te trekken?

Daarnaast onderscheid Assmann een *top-down* en *bottom-up* manier van herinneren. Bij *top-down* herinneren bemoeien instanties en instituties, voornamelijk de staat, zich actief met de vormgeving van de herinneringscultuur, omdat zij van mening zijn dat het een essentieel onderdeel is

²¹ Nikolas Rose, Pat O'Malley en Mariana Valverde, 'Governmentality', *Annual Review of Law and Social Science* 83 (2006) 2, 83-104, aldaar 85.

²² Aleida Assmann, 'Canon and Archive', in: A. Erll, A. Nünning en S.B. Young (ed.), *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook* (Berlijn 2008) 97-99.

van, en relevant is voor de maatschappij. De herinneringen hebben dus een specifiek doel. De herinnering is een homogeen narratief geworden dat aansluit bij politieke en nationale belangen, zoals bijvoorbeeld noodzakelijk werd geacht net na de Tweede Wereldoorlog.²³ Deze vorm van erfgoed noemt Laurajane Smith zeer kritisch het *Authorized Heritage Discourse*.²⁴

De *bottom-up* benadering is de tegenhanger van het de dominante *top-down* benadering.²⁵ Veelal wordt er nieuw erfgoed aangedragen door groepen mensen die zich niet kunnen vinden in het huidige erfgoed. Smith noemt deze groep de *subaltern*, omdat zij dus buiten het dominante erfgoed discourse vallen.²⁶ Dit waren in de jaren tachtig bijvoorbeeld de kinderen van 'foute' ouders die meer aandacht wilden voor het interneringsverleden van hun ouders. Het is echter ook mogelijk dat de *subaltern*, door aanhoudendheid en debat, wordt opgenomen in het *Authoritive Heritage Discourse*.

Probleemstelling

Door de aankomende nieuwbouwplannen en verdere herinrichting van het kampterrein is er bij het herinneringscentrum een nieuw vraagstuk ontstaan: wat te doen met de interneringsbegraafplaats? Welk verhaal wil herinneringscentrum kamp Westerbork vertellen, en nog concreter: hoe willen ze dat gaan vertellen? Door de toewijzing van het Europese erfgoed label is de gelaagdheid van de geschiedenis meer centraal komen te staan. De vraag is echter of herinnering van het interneringsverleden en de markering van de begraafplaats samen kan gaan met de herinnering van de Joodse slachtoffers. Een historische plek krijgt betekenis op het moment dat de samenleving er waarde aan gaat hechten. Met de opening van het herinneringscentrum is bepaald dat het voormalige kampterrein de herinneringsplek is van het doorgangskamp en de gedeporteerde Joden. Dit onderwerp staat centraal, maar ook de latere geschiedenis van het terrein is onderdeel van de missie van het herinneringscentrum, maar dit is ondergeschikt aan het doorgangskamp.²⁷ Er zijn bijvoorbeeld locaties rondom het kampterrein die meer over de 'hele' geschiedenis van de plek kunnen vertellen. Door het narratief aan te passen, of door deze te verbreden, wordt het dominante *authoritive heritage discourse* aangetast, wat vaak leidt tot felle discussies en weerstand. Dit brengt mij tot de volgende onderzoeksvraag: *In hoeverre is er plaats voor het interneringsverleden, in de vorm van de markering van de interneringsbegraafplaats nabij het voormalige kampterrein, in de herinneringscultuur van het herinneringscentrum Kamp Westerbork?*

²³ Laurajane Smith, 'The discourse of heritage', in: Laurajane Smith (ed.), *Uses of heritage* (Londen 2006) 42-43.

²⁴ Smith, 'The discourse of heritage', 11.

²⁵ Ibidem 43-44.

²⁶ Ibidem, 35.

²⁷ Kamp Westerbork, 'Het wezen van Herinneringscentrum Kamp Westerbork' (onbekend), <https://www.kampwesterbork.nl/contentfiles/Document/43/43354.pdf> (Geraadpleegd op 17 juni 2016).

Om deze onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden is het noodzakelijk om verschillende deelvragen te beantwoorden. In het eerste hoofdstuk staan de volgende vragen centraal: Hoe is er in Nederland omgegaan met het oorlogsverleden. Hoe is de oorlog in de afgelopen jaren behandeld? In hoeverre is er plaats voor het collaboratie- en interneringsverleden binnen de historiografie? Daarnaast is het interessant om te kijken hoe bijvoorbeeld buurland België is omgegaan met het interneringsverleden en in hoeverre dit overeenkomt en/of afwijkt. In het tweede hoofdstuk wordt er dieper ingegaan op het interneringskamp en de zoektocht naar het interneringskamp. Wat is het verhaal achter de interneringsbegraafplaats? Waarom is deze plek in vergetelheid geraakt? In het derde hoofdstuk wordt gekeken naar de mening van de bezoekers. Welke opinies zijn er over het wel of niet markeren van de interneringsbegraafplaats en hoe past dit binnen de kaders van de omgang met het collaboratieverleden in Nederland? Hier komt ook aanbod waarom het herinneringscentrum hier aandacht aan wil besteden.

Methodologie

In deze scriptie worden verschillende methoden gebruikt om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden. De methode die Sharon Macdonald in haar werk *Difficult Heritage: Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond* heeft toegepast, dient als voorbeeld voor dit onderzoek. Aangezien deze scriptie onderzoek doet naar de erfgoed en herinnering, is louter historisch onderzoek niet dekkend. Ik treed om deze reden in de voetsporen van Macdonald door etnografisch onderzoek te doen op locatie.²⁸

Het eerste hoofdstuk geeft de lezer een historiografisch overzicht van de manieren waarop de Tweede Wereldoorlog, in het bijzonder het collaboratie- en interneringsverleden, wordt beschreven. Aangezien in dit hoofdstuk onderzoek wordt gedaan naar de historiografie, is het gebaseerd op secundaire literatuur. Een aantal belangrijke standaardwerken, zoals bijvoorbeeld *Onderdrukking en verzet, Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, *In de ban van goed en fout* en *Grijs Verleden* vormen belangrijke werken om algemene thema's en ontwikkelingen in de historiografie te beschrijven. Er is ook speciale aandacht voor de ontwikkeling van de historiografie op het gebied van het interneringsverleden in Nederland en België. Hiervoor wordt bijvoorbeeld gekeken naar de brochure *Kamptoestanden 1944/'45-1948, Fout en niet goed. de vervolging van collaboratie en verraad na de Tweede Wereldoorlog* en het vrij recente onderzoeksproject 'erfenissen van de collaboratie'. Voor de Belgische situatie worden invloedrijke werken van Helen Grevers, Bruno de Wever en Koen Aerts onder de loep genomen. Dit hoofdstuk is van belang, omdat de casestudie hier wordt voorzien van context. Door de secundaire literatuur te bestuderen worden verschuivingen in

²⁸ Macdonald, *Difficult Heritage*, 20-23.

het narratief weergegeven en wordt in kaart gebracht wat wij in Nederland belangrijk vinden om door te geven aan latere generaties. Het geeft echter ook weer waar de historiografie te kort komt, waardoor het eerste hoofdstuk ook als valorisatie kan gelden.

In het tweede hoofdstuk wordt secundaire literatuur, maar ook primair bronmateriaal gebruikt. Hoewel dit geen onderzoek is naar de historie van het interneringskamp, is het wel belangrijk om deze informatie mee te geven aan de lezer. Er is door herinneringscentrum kamp Westerbork al onderzoek gedaan naar het interneringskamp. Het boek *Interneringenkamp Westerbork. Verhalen van een vergeten verleden 1945-1948* van medewerkers Bas Korthort en Guido Abuys vormt een belangrijke bron voor dit hoofdstuk. Het herinneringscentrum heeft tevens geïnventariseerd welke bronnen er zijn over de interneringsbegraafplaats in het gemeentearchief Midden-Drenthe. Ik beperk mij om deze reden tot het bronmateriaal dat de onderzoekers van het herinneringscentrum hebben geïnventariseerd. Dit primair bronmateriaal bestaat voornamelijk uit briefwisselingen tussen de gemeente Assen, de gemeente Westerbork, de Kampcommandant, de houtvester, Staatsbosbeheer en de secretaris-generaal van justitie in Den Haag. Ook wordt hier gekeken naar de statutaire doelstellingen van het herinneringscentrum om te achterhalen hoe het herinneringscentrum zich wil presenteren.

Ik ben mij echter bewust van het feit dat geschiedschrijving een selectief en subjectief proces is. Het onderzoek naar het interneringskamp is gedaan in opdracht van het herinneringscentrum, waardoor het mogelijk is dat het narratief, bewust of onbewust, in een bepaalde richting is gestuurd. Vanwege het feit dat de historie niet leidend is in deze scriptie, accepteer ik deze (mogelijke) tekortkomingen en reflecteer ik niet kritisch op het onderzoek.

De eerste twee hoofdstukken vormen voornamelijk de context en achtergrondinformatie voor het derde hoofdstuk. In dit hoofdstuk wordt de casestudie uitgewerkt. Ik maak gebruik van diverse primaire bronnen, zoals een wandelgids van kamp Westerbork, mailverkeer binnen Westerbork, nieuwsberichten en gesprekken met medewerkers van het herinneringscentrum. Hoewel ik benieuwd ben naar de motivatie en aanpak van de professionals binnen kamp Westerbork, ben ik ook geïnteresseerd in de opinie van de bezoeker. In eerste instantie wilde ik enquêtes afnemen onder de bezoekers, maar in de praktijk bleek dat zeer weinig mensen bereid waren de enquête in te vullen. Om die reden ben ik overgestapt op persoonlijke vraaggesprekken aan de hand van de enquête. Dit was velen malen succesvoller en heeft geleid tot eenendertig interviews met bezoekers van het herinneringscentrum. Mijn streven was om een diverse groep bezoekers aan te spreken, echter was ik aangewezen op de aanwezige en welwillende bezoekers tijdens mijn bezoek. Het is nog belangrijk te vermelden dat deze interviews geen *oral history* zijn. De medewerkers en bezoekers vertellen niet over het verleden zelf, maar delen hun visie op het herdenken van het verleden in het heden. Door zowel de instelling als de bezoekers in dit onderzoek te betrekken, is dit onderzoek zowel *top-down* als

bottom-up, waardoor ook de wisselwerking tussen de instelling en de bezoeker aan het licht kan komen.

Valorisatie

Het jaar 2018 is door het Platform WO2 uitgeroepen tot het 'Jaar van het Verzet'. Het verzet neemt een belangrijke plaats in binnen de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Naast het verzet vinden we het ook belangrijk om de oorlogsslachtoffers en de Jodenvervolgingen te herdenken. Door het land verspreid zijn er diverse monumenten, musea, erfgoedsites en herdenkingen die ons deze kanten van de oorlog laten herinneren. Een ander belangrijk onderdeel van de Tweede Wereldoorlog vormt het Nederlandse collaboratieverleden. Erkenning voor dit verleden, in de vorm van erfgoed en herinnering, is moeilijker te vinden in Nederland. Dit omstreden erfgoed is vaak lastig te positioneren binnen onze denkkaders van 'goed en fout'. Dit is niet alleen het geval met het collaboratie verleden, maar bijvoorbeeld ook met het Nederlandse aandeel in de slavenhandel en het handelen in Nederlands-Indië. Straatnamen, monumenten, kunst en standbeelden die Nederland doet herinneren aan de Nederlandse glorie-dagen krijgen felle kritiek te voortduren. Helden blijken opeens daders, waardoor er een discussie losbarst over het feit of deze individuen op een voetstuk geplaatst mogen worden.

In de afgelopen jaren is er meer aandacht gekomen voor het collaboratieverleden in de vorm van de interneringsgeschiedenis. Veelal de historische studies naar de collaboratie en het interneringsverleden zijn in opkomst. De plekken en voorwerpen die ons doen herinneren aan de mensen die worden bestempeld als 'fout' worden niet langer weggestopt en/of genegeerd. De focus op verzet en heldenverhalen wordt steeds vaker genuanceerd door kritisch onderzoek en verschillende invalshoeken. Midden jaren zestig verschuift de aandacht meer richting de Jodenvervolging, waardoor ook er ook nieuwe discussies konden ontstaan over daders en omstanders. In jaren tachtig werd er een nieuw perspectief toegevoegd aan het debat: de kinderen van 'foute' ouders.²⁹ Deze groep draagt actief bij aan het bekend maken van het verhaal van hun ouders.

De generatie die de oorlog daadwerkelijk heeft meegemaakt sterft langzaam uit. Naarmate de tijd verstrijkt, komt er meer ruimte voor nieuwe invalshoeken. Dit betekent echter niet dat deze verandering soepel verloopt. De oorlog is nog altijd een open wond. De vele emoties die nog altijd gepaard gaan met het herdenken van de oorlog, zorgen voor problemen met het benoemen, bewaren en/of herdenken van het collaboratie verleden. Het wordt allemaal nog net iets ingewikkelder als het collaboratieverleden en het verhaal van de slachtoffers zich afspelen op één locatie, zoals het geval is

²⁹ De term kinderen van 'foute' ouders betekent in deze context dat de ouders collaboreerden met de Duitse bezetter, of lid/actief waren in de NSB en SS.

bij Kamp Westerbork. De emoties en reacties die de tijdelijke tentoonstelling over het interneringsverleden in 2008 losmaakten, laten dit goed zien. Deze nieuwe en versterkte belangstelling voor dit deel van het verleden zorgt voor nieuwe vraagstukken voor de voormalige kampen.

Dit onderzoek is vernieuwend in de zin dat er geen historisch onderzoek wordt gedaan naar de collaboratie of de internering. In dit onderzoek staat echter centraal hoe we deze periode herinneren en hoe we deze herinnering vormgeven in onze huidige maatschappij. Voor de nieuwe generaties is dit onderdeel van het verleden veel minder beladen, waardoor het behoud en de omgang van 'fout' erfgoed ter discussie gesteld wordt. De casus van de interneringsbegraafplaats geeft een unieke kans om te onderzoeken hoe de maatschappij anno 2018 aankijkt tegen het toevoegen en zichtbaar maken van een stukje omstreden erfgoed.

Structuur

In het eerste hoofdstuk staat de historiografie van de Tweede Wereldoorlog in Nederland centraal. In dit hoofdstuk wordt gekeken naar de thema's en onderwerpen die de historiografie vanaf 1945 hebben vormgegeven. Door ontwikkelingen in binnen- en buitenland is de historiografie onderhevig aan verandering. Deze veranderingen worden hier aangekaart en besproken. Binnen dit hoofdstuk is er ook aandacht voor het 'foute' oorlogsverleden van Nederland, voornamelijk de nasleep van dit collaboratieverleden. Ook wordt de historiografie over het Nederlandse collaboratie- en interneringsverleden vergeleken met dat van België, zodat we de ontwikkelingen in Nederland beter kunnen plaatsen.

In het tweede hoofdstuk wordt er dieper ingegaan op de casestudy. Dit hoofdstuk vertelt de lezer meer over het voormalige interneringskamp dat direct na de oorlog tot 1948 in gebruik was. Ook wordt hier de geschiedenis van de interneringsbegraafplaats besproken. De begraafplaats verdween compleet van de radar, maar werd in 2012 'herontdekt'.

In het derde hoofdstuk wordt de casestudy verder uitgewerkt. Herinneringscentrum Kamp Westerbork wil de plek van de interneringsbegraafplaats markeren. Het is echter wel belangrijk dat hier goed over na wordt gedacht. Dit stukje 'foute' erfgoed is zeer beladen, zeker omdat het doorgangskamp en het interneringskamp zich op dezelfde plek bevonden. Hier wordt gekeken hoe mensen reageren op bijvoorbeeld de vondst van de interneringsbegraafplaats en hoe de bezoekers aankijken tegen de toevoeging van dit beladen erfgoed.

Historiografisch overzicht – de geschiedenissen van de Tweede Wereldoorlog in Nederland

‘Goed was een ieder, die men vertrouwen kon, ieder die men deelgenoot kon maken van de geheimen van het ondergronds en bovengronds verzet, met wie men over de BBC en over Radio Oranje vrijuit kon spreken en van wie bekend was dat hij de Duitsers haatte en verafschuwde. Fout was iedereen van wie men zulks niet met honderd procent zekerheid kon zeggen. De grove onderscheiding was een middel tot zelfbescherming van het Nederlandse volk. De grenzen moesten scherp getrokken worden omdat elke vertrouwelijkheid, de geringste kennis, die in handen van foute lieden kwam, de ergste gevolgen kon hebben, tot de dood toe.’

Schrijver en oud-verzetsman Henk van Randwijk³⁰

Geschiedschrijving – spiegel van de maatschappij

Het woord geschiedenis kan twee betekenissen hebben: ‘zowel “datgene wat geschied ofwel gebeurd is” (Latijns: *res gestae*) als “het onderzoek naar datgene wat gebeurd is” (Latijn: *historia rerum gestarum*)’.³¹ Door het verleden te onderzoeken wordt er een geschiedenis ‘gecreëerd’ die veelal in narratief wordt gepresenteerd. Met elke dag die verstrijkt, voegt zich een nieuwe dag bij de geschiedenis. Het is echter niet zo dat alle gebeurtenissen uit het verleden worden onderzocht en terecht komen in de geschiedenisboeken.

Leopold von Ranke (1795-1886) wordt beschouwd als de vader van de wetenschappelijke geschiedschrijving. Bij wetenschappelijk onderzoek naar het verleden is het van belang dat de historicus zich objectief opstelt, emoties niet laat meespelen en morele oordelen achtwege laat. Het is de taak van de historicus om het verleden weer te geven in zijn eigen tijd en te achterhalen hoe het daadwerkelijk was, ofwel de beroemde uitspraak van Von Ranke: ‘wie es eigentlich gewesen’.³² Hoewel de intenties van Von Ranke nog altijd belangrijke leidraden zijn binnen de historische discipline, moeten we erkennen dat zijn intenties zeer utopisch zijn en volledige objectiviteit niet haalbaar is. Geschiedenis wordt achteraf geschreven door een historicus die alle gebeurtenissen en ontwikkelingen in een overkoepelend verhaal wil plaatsen, waardoor gebeurtenissen bijvoorbeeld niet meer los gezien kunnen worden van aanleidingen en ontwikkelingen in andere disciplines. Ook weten ze het verloop en de afloop van de gebeurtenis al en meestal willen ze iets met de geschiedenis bereiken.³³ De historicus is als het ware een alwetende verteller met een boodschap voor de lezer.

³⁰ H. M. Rankwijk, “Fout en goed” in: *Onderdrukking en verzet*, 381.

³¹ Chris Lorenz, *De Constructie Van Het Verleden: Een Inleiding in De Theorie Van De Geschiedenis* (Amsterdam 1987) 13.

³² M. Leezenberg and G. H. de Vries, *Wetenschapsfilosofie Voor Geesteswetenschappen. - Herz. Ed* (Amsterdam 2012) 156.

³³ John Tosh, *The Pursuit of History* (Harlow 2010) 151.

Geschiedenis is daarnaast ook uiterst selectief. Niet alle gebeurtenissen uit het verleden halen de geschiedenisboeken en als er een gebeurtenis wordt onderzocht, is de uitkomst van het onderzoek afhankelijk van de gebruikte bronnen en de interpretatie van de bronnen. Het is ook van belang om te realiseren dat onze huidige maatschappij (ideeën, normen, waarden en ontwikkelingen) veel invloed heeft op hoe wij terugkijken op het verleden. Als het heden invloed heeft op hoe wij naar het verleden kijken, kunnen we dus concluderen dat de geschiedenis zoals wij die nu kennen niet voor altijd vast hoeft te staan. Het verleden en de interpretatie van het verleden is continu onderhevig aan verandering en revisie.³⁴

Hoe recenter de geschiedenis, des te moeilijker is het om je eigen ervaringen, emoties en kennis weg te stoppen. Hoewel Von Ranke pleitte voor een objectieve geschiedschrijving, zonder emoties en morele oordelen, is de Tweede Wereldoorlog een onderwerp dat overladen is met emoties en morele oordelen. De Tweede Wereldoorlog is nog duidelijk aanwezig in ons leven en de herinnering wordt actief in stand gehouden door de grote hoeveelheden films, documentaires, boeken, musea, herdenkingen, lezingen, musicals, enzovoorts. De oorlog is nog een levende herinnering, maar met het verstrijken van de tijd verdwijnt de generatie die de oorlog daadwerkelijk heeft meegemaakt, waardoor er meer ruimte komt voor andere invalshoeken. In dit hoofdstuk wordt een historiografisch overzicht gegeven van de geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog.

Goed of/en fout, van tweedeling in naoorlogs Nederland naar een genuanceerd grijs verleden

De Nederlandse geschiedschrijving na de Tweede Wereldoorlog heeft zich voornamelijk gericht op goed versus fout. Dit veel gebruikte analysekader is een vrij logisch voortvloeisel van de denkkaders die tijdens en net na de oorlog waren ontstaan.³⁵ De foute Nederlanders werden na de oorlog gestraft voor hun daden. Het idee ontstond dat als je *niet* 'fout' was geweest in de oorlog, je behoorde tot de goede Nederlanders. Deze ongenueerde blik zorgde voor een positieve kijk op de oorlog en die zorgde weer voor een positieve naoorlogse identiteit. De zogenoemde verzetsmythe was het resultaat. De verzetsmythe was een nationale mythe die de nadruk legde op de collectieve onderdrukking en het verzet tegen deze onderdrukking, waardoor het merendeel van de bevolking aan de goede kant van de oorlog kwam te staan. Zij waren allen helden die zich als collectief hadden verzet.³⁶

Het eerste standaardwerk over de oorlog werd eind jaren veertig gepubliceerd door Bolhuis, Brandt, Randwijk en Slotenmaker met als titel *Onderdrukking en verzet*.³⁷ Dit vierdelige werk laat

³⁴ Tosh, *The Pursuit of History*, 188-189.

³⁵ Ido de Haan, 'Breuklijnen in De Geschiedenis Van De Jodenvervolging. Een Overzicht Van Het Recente Nederlandse Debat', *BMGN - Low Countries Historical Review* 123 (2008) 1, 32.

³⁶ Frank van Vree, *In De Schaduw Van Auschwitz. Herinneringen, Beelden, Geschiedenis* (Groningen 1995).

³⁷ Bolhuis, Brandt, Randwijk en Slotenmaker, *Onderdrukking en verzet*, bestaande uit de delen: *De Illegaliteit, De politieke partijen, Kroniek der Jodenvervolging, Nederland in Oorlogstijd* (Arnhem/Amsterdam, 1949, 1950).

weinig nuance zien, zoals de titel al doet vermoeden. In 1965 werd de tv-serie *De Bezetting* uitgezonden op de Nederlandse televisie. Deze populaire serie past ook binnen de verzetsmythe en de tegenstelling tussen goed en fout. Het versterkte zelfs het geloof dat vrijwel alle Nederlanders zich tegen de Duitsers hadden verzet. De presentatie van de serie was in handen van Lou de Jong, een journalist van Joodse afkomst. Lou de Jong was één van de oprichters van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, nu bekend als het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD). De Jong kreeg de taak om de gehele Nederlandse oorlogsgeschiedenis te schrijven. De Jong verdeelde zijn werk in het *Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* over 12 delen, uitgegeven over 26 banden. Het eerste deel werd uitgebracht in 1969 en het laatste deel in 1994. Hoewel het werk van De Jong zeer uitgebreid is, is het een werk dat niet alleen de verzetsmythe en goed/fout dichotomie in stand houdt, maar ook versterkt, omdat deze dichotomie nu ook wetenschappelijk wordt onderbouwd door een historicus. 'Het boek werd opgevat als een epos waarin werd verhaald hoe het Nederlandse volk een nationale strijd (met leed, worsteling en overwinning) had uitgevochten. Die strijd, zo meende de auteur, dwong tot morele oordelen; er dienden lessen te worden getrokken uit de geschiedenis van collaboratie en verzet.'³⁸

De scheiding tussen goed en fout was ook leidend in het onderwijs, waardoor de hardnekkige verzetsmythe jarenlang kon domineren. Al op school werd leerlingen geleerd de collaborateurs en NSB'ers als 'vereenzelvigd met het kwaad van de Duitsers' te zien.³⁹ Het naoorlogse Nederland zat niet te wachten op een genuanceerde kijk op het verleden: 'Lesmateriaal dat niet duidelijk partij kiest tegen nazi-Duitsland, lokt protest uit [...], roept klachten op'.⁴⁰ Een genuanceerdere blik paste niet in het beeld dat de Nederlanders hadden meegekregen, waardoor er werd gekozen om alle NSB'ers als foute Nederlanders aan te wijzen. En 'door het nadrukkelijk als 'fout' bestempelen van de minderheid van NSB'ers en andere collaborateurs, en het nadrukkelijk uitvergroten van het verzet, geven de schoolboekenschrijvers de lerende lezers de mogelijkheid zich te identificeren met die grote meerderheid van 'goede' Nederlanders.'⁴¹

De verzetsmythe en goed versus fout visie was tot in de jaren tachtig het dominante verhaal binnen de Nederlandse geschiedschrijving. In de jaren tachtig kwam hier verandering in en werd er een kritischere houding aangenomen. Deze kritischere houding mocht echter niet de rol van het verzet minimaliseren, stelde veel critici. Het was echter wel noodzakelijk om de verzetsmythe te ontcrachten, omdat deze een te eenzijdig beeld liet zien, wat uiteindelijk zou kunnen leiden tot geschiedvervalsing.⁴² Het werk van historicus J. C. H. Blom is een belangrijk werk dat een verandering teweegbracht binnen

³⁸ Jo Tollebeek, *De Palimpsest* (Hilversum 2002) 264.

³⁹ D. G. Hondius, *Oorlogslessen. Onderwijs Over De Oorlog Sinds 1945* (Amsterdam 2010) 41.

⁴⁰ Hondius, *Oorlogslessen*, 122.

⁴¹ *Ibidem*, 122.

⁴² *Ibidem*, 24.

de geschiedschrijving. In zijn oratie in 1983, 'In de ban van goed en fout', stelde Blom de tot op dat moment heersende geschiedschrijving kritisch aan de kaak. De tweedeling verzetsheld en collaborateur werd zonder te veel nadenken overgenomen door andere historici en hield zo de ontwikkeling van de geschiedschrijving tegen. Blom constateerde kritisch dat het analysekader van goed en fout niet langer een realistische weergave verschafte van de oorlog. Hij pleitte voor een nieuw en/of ander analysekader. Historisch onderzoek kon zich door nieuwe onderzoeksgebieden en methoden ontwikkelen, waarbij emoties en morele oordelen uit de geschiedschrijving werden gehaald.⁴³

De verzetsmythe brokkelde ook langzaam af onder druk van kinderen van voormalige NSB'ers. Chris van der Heijden, zelf kind van 'foute' ouders, is een belangrijke speler geweest in het doorbreken van het stigma goed versus fout. In 2001 kwam het boek *Grijs Verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog* uit.⁴⁴ Van Der Heijden wilde met dit werk een verandering in de geschiedschrijving teweegbrengen. Hij stelt namelijk dat er slechts weinigen 'echt' goed en 'echt' fout zijn geweest in de oorlog. Het is realistischer om te zeggen dat de meeste mensen zich in een grijs gebied bevonden. Deze stelling zorgde voor veel controverse en discussie op landelijk niveau. Critici trokken fel van leer tegen deze nieuwe ontwikkeling vanwege het gevaar van nivellering en een humaniserend perspectief op daders.⁴⁵ De vele discussies geven duidelijk weer dat het loslaten van het goed tegenover fout perspectief zeer moeizaam verloopt.

De collaborateurs vormden dus geen homogene groep. Er waren uiteraard collaborateurs die zware misdaden hadden begaan, maar er waren ook veel meelopers die geen noemenswaardige misdaden hadden begaan.⁴⁶ Het is om deze reden soms moeilijk te omschrijven wat we moeten verstaan onder collaboratie: 'Waar liggen de grenzen tussen beide vormen van "samenwerking" en waar die tussen ideologische collaboratie en landverraad? [...] Een definitief en alles insluitend oordeel over de collaboratie kan derhalve nooit geveld worden [...].'⁴⁷ De oorlog komt wel steeds verder van ons af te staan en de huidige generatie kent de oorlog alleen van de verhalen, waardoor zij anders naar de oorlog kijken en er meer ruimte komt voor nieuwe invalshoeken en perspectieven.⁴⁸ De emotionele beladenheid ebt langzaam weg en de Tweede Wereldoorlog krijgt steeds meer een plek binnen de geschiedenis.

⁴³ Johan C. H. Blom, *In De Ban Van Goed En Fout* (Amsterdam 2007) 25.

⁴⁴ Chris van der Heijden, *Grijs Verleden : Nederland En De Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2001).

⁴⁵ E. E. Gans, 'Iedereen Een Beetje Slachtoffer, Iedereen Een Beetje Dader,' *De Groene Amsterdammer* 2010 (27 januari 2010), 22-29. <http://www.narcis.nl/publication/RecordID/oai:pure.knaw.nl:publications%2F0d5bed3e-6bf3-4395-bb01-5acb395abbfe>.

⁴⁶ Van der Heijden, *Grijs Verleden*, 209.

⁴⁷ Rolf Wolfswinkel, *Tussen Landverraad En Vaderlandsliefde* (Amsterdam 1994) 45.

⁴⁸ Micha Cohen, 'Niet Zwart, Niet Wit, Maar Grijs. De Oorlog Van Chris Van Der Heijden' (3 maart 2001), <http://www.vn.nl/Standandaard-Media-Pagina/Niet-zwart-niet-wit-maar-grijs.-De-oorlog-van-Chris-van-der-Heijden.html> (geraadpleegd op 24 maart, 2018).

Joodse slachtoffers – verschuiving van focus

De Joodse slachtoffers werden niet vergeten in Nederland, maar waren lange tijd ondergeschikt aan de verzetsmythe. Een goed voorbeeld hiervan is het feit dat het eerste gedenkteken op het voormalig terrein van Kamp Westerbork werd gewijd aan de tien gefusilleerde verzetsstrijders op het Witterveld bij Assen van wie de lichamen in Westerbork waren gecremeerd.⁴⁹ In de jaren zestig zien we echter dat de Jodenvervolging meer en meer centraal komt te staan. De aanleiding voor deze verschuiving was dat de media uitgebreid verslag deed van de ontvoering van de Holocaust architect Adolf Eichmann, zijn proces en veroordeling in 1962, waardoor het onmogelijk werd om de vervolging en deportatie van de Nederlandse Joden te verdringen. Drie jaar later werd het werk van Jacob Presser, *Ondergang: De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945*, zeer goed ontvangen, waardoor de Nederlanders wederom met hun neus op de feiten werden gedrukt: 'Nederland had zijn joden in de steek gelaten en was bovendien dit feit na afloop weer vergeten. Dat zijn verhaal een emotionele schok veroorzaakte, valt moeilijk anders te verklaren. Men wist sinds 1945, men besepte sinds 1965.'⁵⁰

Vanaf het einde van de jaren zeventig kreeg de Jodenvervolging een steeds centralere plaats in de geschiedenis. Door de internationaal groeiende aandacht voor de Jodenvervolging in de jaren tachtig kwamen er nieuwe vraagstukken bovendrijven die aan de hand van de geschiedschrijving op dat moment moeilijk beantwoord konden worden. Hans Blom stelde bijvoorbeeld de kritische vraag hoe het mogelijk was geweest dat er in Nederland zoveel Joden konden worden gedeporteerd.⁵¹ Antwoorden op dit soort vragen waren toen nog niet voorhanden.

De aandacht voor de Joodse oorlogsslachtoffers, zorgde indirect ook voor meer aandacht voor de daders. Chris van der Heijden stelt dat de positie van de collaborateurs en NSB'ers verslechterde door de geschiedenis van de Jodenvervolging: 'Collaborateurs kwamen hierdoor moreel in een nog slechter daglicht te staan dan ze al stonden. Ze zouden stuk voor stuk bloed aan de handen hebben. Niemand aanvaardde nog het excuus "dat men het niet geweten had". Alleen al de enormiteit van die misdaad maakte die gedachte ondenkbaar.'⁵² Door de slachtoffers meer en meer centraal te zetten in de herinnering van de oorlog, zijn de meeste mensen zich bewust geworden van het feit dat de gemiddelde Nederlander niet in staat was om zich echt te verzetten tegen de bezetter. Dit veranderde niet zozeer het idee van goed en fout in de oorlog. De NSB'er en collaborateur waren nu een makkelijk

⁴⁹ Iris van Ooijen, *Kampen Als Betwist Bezit*, 102.

⁵⁰ Hermann Walther von der Dunk, *In Het Huis Van De Herinnering: Een Cultuurhistorische Verkenning* (2007) 325.

⁵¹ Hondius, *Oorlogslessen*, 21.

⁵² Van Der Heijden, *Grijs Verleden*, 379.

doelwit om deze ongemakkelijke gevoelens op af te reageren, waardoor zij nog meer in de 'foute hoek' werden gedrukt.⁵³

Moelijk hoofdstuk: de NSB. Het beeld van NSB in de Nederlandse geschiedschrijving

Historiografische vernieuwing van de geschiedenis van het Nederlandse collaboratie verleden verloopt langzaam en velen krijgen er een ongemakkelijk gevoel bij. Het kost tevens veel moeite en tijd om deze verandering te bewerkstelligen.⁵⁴ Er was vrijwel één dominante visie die jarenlang is overgenomen: NSB'ers werden gezien als een homogene groep die afweken van de nette, beschaafde en democratische Nederlandse burgers.⁵⁵ De NSB'ers en andere collaborateurs werden al in de oorlog afgeschilderd als gedeclasseerde burgers die hun frustraties afreageerden op hun landgenoten. Het nationaalsocialisme bood deze burgers kansen, waardoor zij vaak vanuit een opportunistisch oogpunt hun toevlucht zochten bij de NSB. In de jaren veertig en vijftig werden NSB'ers en collaborateurs voornamelijk gezien als sociaal en geestelijk ontspoorde mensen. De termen die veelal werden gebruikt zijn: 'in het bijzonder uiteenlopende psychische defecten als gewetenloosheid, slaafse gehoorzaamheid aan bendeleiders, persoonlijk gewin, geldingsdrang en sadistische neigingen'.⁵⁶ De gemiddelde NSB'er was dus geïsoleerd, opportunistisch en vervreemd van de samenleving. Dit beeld was al tijdens de oorlog dominant, maar werd extra sterk door de werken van bijvoorbeeld L. de Jong en A. A. de Jonge.⁵⁷

Pas vanaf de jaren zeventig zien we dat er ook andere reacties en meningen zijn over collaborateurs en NSB'ers. De nieuwe onderzoeken laten andere en meerdere beweegredenen en motivaties zien die mensen hadden om te kiezen voor het nationaalsocialisme. Misschien een vrij voor de hand liggende reden, maar pas twintig jaar na de oorlog serieus overwogen, was dat deze mensen zich aangetrokken voelden tot de nationaalsocialistische ideologie. Het is daarbij belangrijk om deze aantrekkingskracht en ideologische boodschap te plaatsen in de tijd.⁵⁸ Bij het nationaalsocialisme hebben wij misschien alleen maar negatieve associaties, maar voor veel mensen in de jaren dertig stond het nationaalsocialisme ook voor verandering van de gevestigde orde. Het veranderen van de wereldorde met de hoop dat het leven er beter op zou worden.⁵⁹

⁵³ Van Der Heijden, *Grijs Verleden*, 6.

⁵⁴ Ido de Haan en Peter Romijn, 'Nieuwe Geschiedschrijving Van De Collaboratie. Introductie Bij Het Thema,' *BMGN - Low Countries Historical Review* 124 (2009) 3, 323.

⁵⁵ De Haan en Romijn, 'Nieuwe Geschiedschrijving Van De Collaboratie', 323.

⁵⁶ *Ibidem*, 324.

⁵⁷ Josje Damsma, "'De Strijd Om Amsterdam". Een Nieuwe Benadering in Het Onderzoek Naar De NSB', *Bijdragen En Mededelingen Betreffende De Geschiedenis Der Nederlanden* 124 (2009) 3, 329.

⁵⁸ De Haan en Romijn, 'Nieuwe Geschiedschrijving Van De Collaboratie', 325.

⁵⁹ Roger Griffin, *Modernism and Fascism* (New York 2007) 4-6.

Het heersende beeld van de NSB was tevens dat zij een geïsoleerde groep waren geworden in de samenleving. Het is echter opvallend dat Helen Grevers in haar onderzoek concludeert dat mensen uit de omgeving van 'politieke delinquenten' veelal positieve steun betuigden in hun brieven. Dit toont aan dat collaboratie niet gelijk stond aan verscheurde maatschappelijke en sociale contacten, zoals eerder wel werd beweerd door L. de Jong.⁶⁰ Dit isolement is dus niet zo strikt als de eerdere literatuur doet vermoeden. Er was namelijk zeer veel contact tussen NSB'ers en niet-NSB'ers, maar dit paste na de oorlog niet bij de identiteit van het naoorlogse Nederland. De naoorlogse identiteit werd gevormd door het tolerante karakter van de Nederlander die al van oudsher aanwezig was, waardoor men ook in de oorlog zich niet inliet met zijn nationaalsocialistische medeburger.⁶¹

Ondanks het feit dat er meer aandacht was voor het NSB- en collaboratieverleden, is het onderzoek nog altijd zeer fragmentarisch, oppervlakkig en eenzijdig. Veelal is het onderzoek beperkt tot de grote kopstukken en periode voorafgaand aan de bezetting. In de jaren tachtig is er een korte opleving zichtbaar in de vorm van 'collaboratie-romans', maar concluderend is de collaboratiegeschiedenis een zeer onderbelicht onderwerp gebleven. De binnenlandse fascistische specialist Aristotle Kallis juist bepalend geweest voor het verloop van de oorlog. De NSB heeft volgens deze specialist een belangrijke rol gespeeld in de oorlog, waardoor meer aandacht en onderzoek zeker een belangrijke bijdrage en/of toevoeging is.⁶²

De omgang met het collaboratie- en interneringsverleden

De geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog heeft een grote ontwikkeling doorgemaakt. Het is echter te voorbarig om te concluderen dat we nu op het eindpunt zijn beland van deze ontwikkeling. Als we een vluchtige blik werken op de bestaande literatuur over de Tweede Wereldoorlog zien we een aantal thema's terugkeren: daders, omstanders, slachtoffers en de verschillende herinneringen die deze groepen hebben van de oorlog. Deze thema's zijn door Raul Hilberg geïntroduceerd.⁶³ Deze thema's zijn ook in de Nederlandse historiografie duidelijk te herkennen, maar ook in de landen om ons heen. De scheidslijnen van daders, omstanders en slachtoffers zijn echter vele malen gecompliceerder dan hier doet vermoeden. In theorie is dit een zeer eenvoudig, strak schema, maar in praktijk blijkt dat mensen vaak in verschillende categorieën kunnen worden ingedeeld.⁶⁴ Door de toenemende aandacht voor de Jodenvervolging konden omstanders opeens ook als daders worden gezien, want hadden zij de gebeurtenissen geen halt toe kunnen roepen? Bart van der Boom noemt

⁶⁰ De Haan and Romijn, 'Nieuwe Geschiedschrijving Van De Collaboratie' 327.

⁶¹ Damsma, 'De Strijd Om Amsterdam', 347.

⁶² Aristotle A. Kallis, *Genocide and Fascism*, (New York 2009) 210 en 261-264.

⁶³ Ido de Haan, 'Breuklijnen in De Geschiedenis Van De Jodenvervolging. Een Overzicht Van Het Recente Nederlandse Debat.' *BMGN - Low Countries Historical Review* 123 (2008) 1, 33.

⁶⁴ De Haan, 'Breuklijnen in De Geschiedenis Van De Jodenvervolging', 40.

dit het 'expanderende ouderschap'.⁶⁵ De gewone Nederlanders werden eerder in de geschiedschrijving gezien als slachtoffers van de bezetting, maar werden nu opeens 'medeplichtig' ze waren een 'passieve toeschouwer bij de misdaad van de eeuw: een "schuldige omstander"'.⁶⁶ Omgekeerd zien we hetzelfde gebeuren: in verschillende literatuur worden de 'foute' Nederlanders, die werden opgesloten in interneringskampen, weergegeven als slachtoffers.

De opsluiting van collaborateurs was direct na de oorlog geen onderwerp voor discussie. Er was een grote consensus over de noodzaak voor de opsluiting. Dit is eenvoudig te verklaren door hier de goed versus fout dichotomie aan te halen. Ondanks deze grote consensus werd er al vrij snel na de bevrijding ook kritiek geuit op de bestraffing. In dagbladen werd bijvoorbeeld veel geschreven over de interneringskampen, sommigen vonden dat de 'landverraders' te goed werden behandeld, maar er werd ook over de problemen en misstanden in de kampen geschreven.⁶⁷ De brochure *Kamptoestanden 1944/'45-1948* verscheen in 1949 en had grote invloed. De auteur, een voormalige NSB'er, liet het idee ontstaan dat de internering van collaborateurs niet terecht was en dat de omstandigheden in de kampen zeer slecht waren. Dood, ziekte en mishandelingen waren onlosmakelijk met de interneringskampen verbonden. Er waren echter ook mensen die zich uitspraken tegen de brochure, want hij was van veel misstanden geen getuige geweest en men reageerde verontwaardigd op zijn eis voor rehabilitatie. Consensus maakte plaats voor controversen. In het publieke debat werd er zelf over een 'zwarte bladzijde' gesproken.⁶⁸ Door de ophef die deze brochure veroorzaakte, betrok de Parlementaire Enquête Commissie (PEC) in 1951 de interneringskampen bij het onderzoek naar het regeringsbeleid tijdens de Tweede Wereldoorlog. De PEC bevestigde 'slechts' een deel van de misstanden die zijn beschreven in de brochure. Wel concludeerden ze dat situatie in de eerste maanden zeer slecht waren geweest.

Zoals eerder is besproken in dit hoofdstuk zorgde de toenemende aandacht voor de Holocaust voor nieuwe vraagstukken. Wat was de rol geweest van de NSB'ers in dit hele proces? Ook kwam er met de komst van een nieuwe generatie meer ruimte om de collaboratie en de bestraffing te bespreken. In de jaren zeventig waren er voor het eerst wetenschappelijke onderzoeken naar dit onderwerp. A. D. Belinfante (1978) en P. Romijn (1989) waren belangrijke onderzoekers die zich op wetenschappelijke wijze in de internering verdiepten.⁶⁹ De politieke en juridische aspecten van de

⁶⁵ Bart van der Boom, *'Wij Weten Niets Van Hun Lot'. Gewone Nederlanders En De Holocaust* (Amsterdam 2012) 14.

⁶⁶ Van Der Boom, *'Wij Weten Niets Van Hun Lot'*, 11.

⁶⁷ Iris van Ooijen, *Kampen als betwist bezit*, 110.

⁶⁸ Helen Grevers, *Van landverraders tot goede vaderlanders: De opsluiting van collaborateurs in Nederland en België 1944-1950* (Amsterdam 2013) 9.

⁶⁹ A. D. Belinfante, *In plaats van Bijltjesdag. De geschiedenis van de bijzondere rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog* (Assen 1978); Peter Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig. Politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van 'foute' Nederlanders, 1945-1955* (Houten 1989).

bijzondere rechtspleging stonden in deze publicaties centraal. Deze nieuwe aandacht voor de interneringsgeschiedenis zorgde er ook voor dat veel kinderen van ‘foute’ ouders hun verhaal wilden vertellen, omdat zij zich niet thuis voelden in de Nederlandse samenleving. Deze kinderen waren een nieuw slachtoffer van de oorlog geworden en velen brachten hun verhaal uit in een boek. Vaak pleitte zij ook voor aandacht voor de internering en behandeling van hun ouders. In navolging van Chris van der Heijden stelden zij dat de bestraffing te zwaar was geweest voor hun daadwerkelijke handelen in de oorlog. De verschillende publicaties van deze kinderen van ‘foute’ ouders richten zich dan ook op het onrecht wat hen is aangedaan, maar zeker ook het onrecht wat hun ouders is aangedaan.

In de laatste jaren zien we een toename van werken over de interneringskampen, voornamelijk historische onderzoeken. De openstelling van het Centrale Archief voor de Bijzondere Rechtspleging (CABR) in 2000 heeft hier zeker ook een positieve bijdrage aangeleverd. De werken hebben echter bijna allemaal eenzelfde beeld van de interneringskampen: provisorisch, erbarmelijk, gebrek aan voedsel en mishandelingen. Volgens Helen Grevers is dit beeld steeds sterker geworden door de recente literatuur.⁷⁰ Een voorbeeld hiervan is het boek van Henk Eefting, kind van een voormalige Drentse NSB-boer. Hij schreef een monografie over het leven van zijn vader die na de oorlog met de Bijzondere Rechtspleging te maken kreeg. In *De Bijzondere Rechtspleging. Rampzalige gevolgen voor politieke delinquenten en collaborateurs* stelt hij de misstanden hiervan aan de kaak. De situatie in de interneringskampen was zeer slecht en mishandelingen kwamen geregeld voor. Daarnaast is hij zeer ontevreden over de aandacht voor dit deel van de geschiedenis in Westerbork. Slechts één zinnetje, een zin waarin de gevangenen landverraders worden genoemd. Volgens Eefting is dit niet voldoende, hij spreekt zelfs over ‘een staaltje geschiedvervalsing’.⁷¹ Eefting wil meer aandacht en erkenning voor de fouten die na de oorlog zijn gemaakt. Op dit moment wordt dit onderwerp nog teveel weggelaten.

Het werk van journalist Koos Groen, *Fout en niet goed. De vervolging van collaboratie en verraad na de Tweede Wereldoorlog*, is geschreven in eenzelfde retoriek.⁷² Hij doet ook een poging om een beeld te schetsen van de situatie van de collaborateurs. Groen schrijft dat de collaborateurs in de interneringskampen bewust werden mishandeld en werden uitgehongerd, waardoor 1500 mensen de interneringsperiode niet hebben overleefd. De vraag is echter of deze gebeurtenissen en aantallen correct zijn. Is er niet selectief bronmateriaal gebruikt? Groen is journalist van beroep en geen historicus, en wil daarom geen verantwoording afleggen over zijn bronnen. Doordat het werk niet verifieerbaar is, blijft het werk onbetrouwbaar. Het werk van Groen is dan ook niet van

⁷⁰ Helen Grevers, ‘Van zwarte bladzijde naar zwartboek. Vijfenzestig jaar beeldvorming over naoorlogse interneringskampen’, *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 14 (2011) 1, 92-112, aldaar 93.

⁷¹ Henk Eefting, *De Bijzondere Rechtspleging 1944-1952: rampzalige gevolgen voor politieke delinquenten en collaborateurs* (Soesterberg 2007) 388.

⁷² Koos Groen, *Fout en niet goed. De vervolging van collaboratie en verraad na de Tweede Wereldoorlog* (Hilversum 2009).

wetenschappelijke aard, maar eerder van morele aard. Groen wil niet zozeer begrijpen hoe en waarom, maar doet meer een poging om het handelen te veroordelen.

Ook de medewerkers Guido Abuys en Bas Kortholt van Herinneringscentrum Kamp Westerbork hebben onderzoek gedaan naar het interneringsverleden van Westerbork. In het boek *Interneringskamp Westerbork. Verhalen van een vergeten verleden 1945-1948* worden vijftien persoonlijke verhalen van geïnterneerden verteld.⁷³ Dit is slechts een kleine greep uit de meer dan 8000 collaborateurs die werden ondergebracht in Westerbork. De publicatie van het boek ging gepaard met een tentoonstelling en documentaire over het kamp. Het is een interessante poging van de auteurs om, juist in Westerbork, dit onderdeel van de geschiedenis onder de aandacht te brengen. Het is echter te voorbarig om te concluderen dat dit werk de geschiedenis van het interneringskamp voldoende weergeeft. Er wordt vooraf wel een overzicht gegeven dat is gebaseerd op historisch bronmateriaal, maar ook in dit werk ontbreekt een bronverwijzing. Daarnaast is hier ook duidelijk te zien dat het daderperspectief meer wordt weggelaten en de collaborateurs eerder als slachtoffers worden weergegeven.

In de werken die ik hier kort onder de aandacht heb gebracht, worden de collaborateurs dus weergegeven als slachtoffers, waardoor we ons niet hoeven bezig te houden met vragen die er misschien wel meer toe doen. Hoewel het terecht is dat misstanden in de kampen worden aangekaart, wordt er nu een eenzijdig beeld gegeven en worden specifieke vragen ontweken, als: waarom werden deze mensen massaal opgesloten en welke gevolgen heeft dit op korte en lange termijn? De interneringsgeschiedenis wordt mede door bovenstaande werken steeds meer gezien als een zwarte pagina van de Nederlandse geschiedenis. Volgens Grevers heeft dit ook te maken met het feit dat de voormalige collaborateurs zich terugtrokken en niet deelnamen aan het publieke debat. Om deze reden wordt dit deel van het verleden vaak beschouwd als een verdrongen en verzwegen verleden.

In de afgelopen jaren zien we een toename van wetenschappelijke onderzoeken naar hoe het de collaborateurs verging na de oorlogsjaren. Ruim zeventig jaar na de oorlog worden belangrijke vragen eindelijk onderzocht. De sociale re-integratie van de collaborateurs en het feit waarom het nog vaak als een taboe wordt ervaren, worden nu onder de loep genomen. Met ondersteuning van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) is het onderzoeksprogramma 'erfenissen van de collaboratie' opgezet.⁷⁴ In drie deelstudies wordt niet alleen de juridische en politieke status van de collaborators onderzocht, maar ook de sociale positie in het naoorlogse Nederland vormt een belangrijk onderwerp. Helen Grevers onderzoekt binnen dit project de Belgische

⁷³ Bas Kortholt en Guido Abuys, *Interneringskamp Westerbork. Verhalen van een vergeten verleden, 1945-1948* (Hilversum 2009).

⁷⁴ Zie <https://www.niod.nl/nl/projecten/erfenissen-van-collaboratie> voor meer informatie over dit onderzoeksproject.

en Nederlandse interneringskampen, Ismee Tames onderzoekt de integratie van ‘foute’ milieus in de jaren vijftig en zestig, en Bram Enning houdt zich bezig met de positie van ‘kinderen van foute ouders’ die vanaf de jaren zeventig als slachtoffers geestelijke hulpverlening kregen.⁷⁵ De wetenschappelijke wereld opent zich steeds meer voor onderzoek naar ‘foute’ Nederlanders, de interneringsgeschiedenis en de sociale re-integratie. De vraag blijft echter of het grote publiek hier ook klaar voor is. Staat Nederland open voor het collaboratieverleden en omstreden erfgoed?

Vergelijkend perspectief – Buurland België

Nederland is niet het enige land dat te maken heeft met een moeilijk oorlogsverleden. Ook buurland België kent eenzelfde geschiedenis. Ook in België werd er na de oorlog afgerekend met de ‘foute’ burgers en daar werd dit deel van de vaderlandse geschiedenis ook beschouwd als ‘een zwarte bladzijde’. De weg naar deze visie is echter wezenlijk anders. In België hing het debat rond internering nauw samen met de politieke context na 1945. In België ging het de eerste jaren na de oorlog al veel over de collaboratie en internering. Deze periode werd ingezet voor een politieke strijd tussen de taalgrens: er werd duidelijk onderscheid gemaakt tussen collaboratie en bestraffing in Wallonië en Vlaanderen. Van objectieve geschiedschrijving was absoluut geen sprake. De Vlaams-nationalisten zouden veel met de Duitsers hebben samengewerkt om zo hun eigen idealen, een onafhankelijk Vlaanderen, te kunnen bewerkstelligen. Onder de Vlaamse bevolking werd de bestraffing van de collaboratie als anti-Vlaams, streng en onrechtvaardig beschouwd.⁷⁶

Deze slachtofferrol hebben de voormalige Vlaamse collaborateurs zichzelf toegeschreven. In verschillende werken proberen zij aan te tonen dat de ‘Vlaamsgezinde idealist [...] slachtoffer was geworden van de “haatdragende” Belgische Staat’.⁷⁷ Zodoende waren veel Vlaams-nationalisten onterecht gestraft en was de bestraffing er voornamelijk op gericht om het Vlaams-nationalisme de kop in te drukken. Om deze redenen pleitte zij dan ook voor amnestie voor de veroordeelde collaborateurs. Met dit politieke spel in het achterhoofd werd al in 1945 het *Zwartboek der zwarten* gepubliceerd.⁷⁸ De Vlaams-nationalisten hadden, tegen de jaren zeventig, gezorgd dat de door hun in het leven geroepen beeldvorming was overgenomen door de Belgische samenleving.

⁷⁵ Helen Grevers, *Van landverraders tot goede vaderlanders: De opsluiting van collaborateurs in Nederland en België 1944-1950* (Amsterdam 2013); Ismee Tames, *Doorn in het vlees. Foute Nederlanders in de jaren vijftig en zestig* (Amsterdam 2013); Bram Enning, *Spreken over fout. Hoe kinderen van collaborateurs het zwijgen verbraken (1975-2000)* (Amsterdam 2014).

⁷⁶ Marnix Beyen, “‘Zwart wordt van langsom meer de zwartgezinde massa’: de Vlaamse beeldvorming over bezetting en repressie, 1945-2000”, in: José Gotovitch en Chantal Kesteloot (red.), *Het gewicht van het oorlogsverleden* (Gent 2003), 105-120.

⁷⁷ Helen Grevers, *Van landverraders tot goede vaderlanders*, 7.

⁷⁸ A. Brouwers, *Uit het zwartboek der zwarten* (Antwerpen 1945).

In het Franstalige deel van België blijven zij zich met het verzet associëren. Er werd hier wel over de bestraffing van de collaborateurs geschreven, maar deze werken vonden geen doorgang naar het grote publiek. Daarnaast werd er door de Vlaams-nationalisten steeds meer druk uitgeoefend op de amnestie-eis. Door de toenemende druk verdween de ruimte voor andere perspectieven op de collaboratie en de bestraffing. Degene die het toch nog probeerden, vonden geen gehoor.⁷⁹

In de jaren tachtig begon dit perspectief van het Vlaams-nationalisme af te brokkelen en werd er meer en meer wetenschappelijk onderzoek gedaan naar de oorlog. Nieuwe historici, zoals de invloedrijk Bruno de Wever, wilden niet langer de collaboratie van de Vlamingen goed praten.⁸⁰ Deze historici bouwden voort op het werk van Luc Huyse en Steven Dhondt. In 1991 ontkrachte zij het idee dat de internering anti-Vlaams was geweest. Met dit werk werd een verwetenschappelijking in gang gebracht die zorgde voor nieuwe perspectieven. Ook historicus Koen Aerts heeft vrij recent, in 2014, nieuwe inzichten vergaard over dit onderwerp. Koen Aerts promoveerde op het proefschrift *Repressie zonder maat of einde? De juridische re-integratie van incivieken in de Belgische Staat na de Tweede Wereldoorlog*. Dit werk is een reactie op het werk van Raymond Derine uit 1978 waarin hij claimde dat de Belgische repressie zeer anti-Vlaams was en geen maat en/of einde kende. Het idee dat de repressie ferm gericht was op de Vlamingen werd dus al in 1991 ontkracht door Huyse en Dhondt. Aerts onderzoekt die tweede stelling: was de repressie werkelijk 'zonder maat of einde'? Door de maatregelen tegen de collaborateurs nauwgezet te volgen en te kijken in hoeverre de bestraffing werd uitgevoerd, komt hij tot de conclusie dat het beeld 'geen maat en geen einde' niet correct is. De opgelegde maatregelen waren vaak maar van korte duur of werden maar deels, of helemaal niet, uitgevoerd. Aerts heeft met zijn werk dus een tweede Belgische mythe ontmaskert.⁸¹

Hoewel Nederland en België beide een ander historiografisch pad hebben bewandeld, zijn er zowel overeenkomsten als verschillen tussen beide landen. Zowel in Nederland als in Vlaanderen werden de collaborateurs als slachtoffers neergezet. De voormalige Nederlandse collaborateurs hielden zich na hun vrijlating stil en zij speelden geen noemenswaardige rol in het publieke debat. Door het voortdurende goed versus fout perspectief durfden veel oud-geïnterneerden zich niet uit te spreken. Zwijgen was beter, want er was binnen dit perspectief geen plaats voor de stem van de 'foute' Nederlander. In het Franstalige deel van België zien we eenzelfde ontwikkeling van stilzwijgen. Voor de Vlaams-nationalisten was de internering juist hetgeen dat zij aangrepen voor hun politieke doeleinden. De internering was de inzet voor een politieke strijd. Misstanden werden aangekaart en

⁷⁹ Helen Grevers, *Van landverraders tot goede vaderlanders*, 8.

⁸⁰ Bruno de Wever, *Greep naar macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945* (Tielt 1994).

⁸¹ Koen Aerts, *Repressie zonder maat of einde? De juridische re-integratie van collaborateurs in de Belgische Staat na de Tweede Wereldoorlog* (Gent 2014).

er werd zelf gepleit voor algehele amnestie. De hele internering was volgens hen een 'zwarte pagina' van de geschiedenis.

In België werd de internering beschouwd als een 'zwarte pagina' vanaf het einde van de oorlog tot ongeveer 1980. In Nederland won het idee van 'zwarte pagina' steeds meer in de jaren zeventig, terwijl we in België juist zien dat dit idee onder leiding van nieuw historici begint af te brokkelen. Nederland had een misschien wel een iets te diepgewortelde consensus over de bestraffing van de collaborateurs. Iets wat België helemaal niet had in eerste naoorlogse jaren. In beide landen zorgde dit voor een stagnatie van de geschiedschrijving: in Nederland hadden we geen behoefte aan een ander perspectief en in België wilden ze hier helemaal niets van horen. Beide landen bevinden zich nu enigszins op nieuw terrein met nieuwe onderzoeken naar de collaboratie. Opvallend is dat het onderzoek naar de bestraffing van de collaboratie in België zeer professioneel en wetenschappelijk wordt aangepakt, terwijl in Nederland veel werken van niet-wetenschappelijk aard zijn en gepaard gaan met veel emotie. In België worden collaborateurs niet meer als slachtoffer weggezet, terwijl dit in recente Nederlandse literatuur volop gebeurt. De vraag is echter hoe veel invloed dit slachtofferperspectief, het idee van een 'zwarte pagina' heeft op de opinie van de Nederlandse burgers. Moeten we deze groep mensen wel of niet herinneren in de vorm van erfgoed?

Deelconclusie en samenvatting

Geschiedenis is nooit helemaal objectief. Objectiviteit is uiteraard wel het streven, maar bij emotioneel beladen onderwerpen, zoals de Tweede Wereldoorlog, kunnen we onze eigen denkbeelden en emoties niet geheel uitschakelen. Geschiedenis is daarnaast ook nog eens uitermate dynamisch. Dit dynamische karakter zorgt ervoor dat elke generatie zijn eigen kijk heeft op de geschiedenis en dat de historiografie ook veranderd door de tijd heen. In dit hoofdstuk heb ik willen aantonen dat de manier waarop wij nu naar de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog kijken niet altijd hetzelfde is geweest. Geschiedenis is een proces dat telkens wordt herzien en aangepast aan de tijd en generatie.

De historiografie van de oorlog werd vanaf het begin gedomineerd door het goed versus fout denken en de daarmee samenhangende verzetsmythe. Deze manier van denken over de oorlog was verankerd in de samenleving, waardoor verandering van dit denkbeeld langzaam verliep en veel weerstand opriep. Pas in de jaren tachtig zag historicus Blom in dat dat beeld de ontwikkeling van het onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog belemmerde. Hoewel deze oproep wel gehoor kreeg, bleef het goed versus fout denken zo sterk dat ook Chris van der Heijden in 2001 met zijn boek *Grijs Verleden* nog veel kritiek over zich heen kreeg.

Dit dynamisch karakter zien we ook terug in de herinnering van de Jodenvervolging en de beeldvorming van de NSB. In de huidige herinneringscultuur is de Jodenvervolging een zeer belangrijk

onderwerp. Dit was echter niet vanzelfsprekend. Het Joodse leed was lange tijd ondergeschikt aan de verzetsmythe tot in de jaren zestig. Toen de Jodenvervolging meer en meer belangstelling kreeg, veranderde ook de kijk op de daders. De Nederlandse collaborateurs waren hier medeverantwoordelijk voor geweest. De NSB'ers werden door deze ontwikkelingen nog sterker de 'foute' hoek ingeduwd. In de afgelopen jaren zien we echter ook dat er meer onderzoek komt naar de NSB'er en worden stereotype denkbeelden kritische onderzocht.

Door al deze ontwikkelingen was er weinig ruimte voor de interneringsgeschiedenis, maar ook hier zien we verandering in komen. Voormalig geïnterneerden hielden zich na hun vrijlating stil, waardoor deze geschiedenis geen onderwerp vormde in het publieke debat. De voormalig geïnterneerden wilde deze periode achter zich laten. In de jaren tachtig zien we dat juist de kinderen van deze 'foute' Nederlanders meer aandacht willen voor hun naoorlogse situatie en dat van hun ouders. De misstanden van de interneringskampen beginnen de historiografie te domineren, waardoor deze voormalige daders nu ook als slachtoffers worden gepresenteerd. Dit beeld wordt in recente wetenschappelijke onderzoeken meer genuanceerd en er wordt meer onderzoek gedaan naar het leven van de collaborateurs na de oorlog.

Buurland België worstelt ook met het collaboratie- en interneringsverleden. Zowel in Nederland als België wordt dit deel van de geschiedenis beschouwd als een 'zwarte pagina'. De situatie in ons buurland was daar echter wel anders, omdat deze periode juist wel onderwerp was van het publieke debat, vanwege de inzet in een politieke strijd. De oud-geïnterneerden stelden zichzelf op als slachtoffer, maar dat beeld begon daar, door kritisch wetenschappelijk onderzoek, al sinds de jaren zeventig af te brokkelen. In Nederland zien we juist dat dit meer terrein wint, voornamelijk in de populair historische werken.

Het interneringskamp en de ‘vergeten’ begraafplaats

Interneringskamp Westerbork in vogelvlucht

Tussen 24 april en 1 december 1948 was kamp Westerbork een interneringskamp voor NSB'ers, SS'ers en anderen die van collaboratie of landverraad werden verdacht. Westerbork was één van de ruim honderdtwintig interneringskampen in Nederland. Het inzetten van Duitse concentratiekampen voor internering gebeurde niet alleen in Nederland. Ook Sachsenhausen en Buchenwald in Oost-Duitsland, Breendonk in België, Natzweiler en Drancy in Frankrijk werden bijvoorbeeld na de oorlog ingezet voor internering.⁸² Na de oorlog werden tussen de 120.000 en 180.000 Nederlanders in een interneringskamp geplaatst.⁸³

Interneringskamp Westerbork was echter een bijzonder kamp. Na de bevrijding van het doorgangskamp bleven er ongeveer 850 bevrijdde Joden achter, omdat zij door verschillende omstandigheden het kamp niet konden verlaten. Deze bevrijdde Joden waren nog aanwezig op het moment dat het kamp werd ingezet voor de internering en de eerste ‘foute’ Nederlanders het kamp betraden. Iedereen die in de omgeving van het kamp contact had gehad met de bezetter werd meegenomen naar het interneringskamp. Niet alleen mensen uit de omgeving van het kamp werden in Westerbork geïnterneerd, maar mensen uit het hele land konden hier terecht komen. Het betrof ouderen, volwassenen en kinderen, leeftijd maakte niet uit. Niet iedereen die werd opgepakt hoorde ook daadwerkelijk thuis in een interneringskamp. In de waas van deze gebeurtenissen was een vermoeden van collaboratie al voldoende om personen zonder bewijs en proces-verbaal op te pakken en vast te zetten.⁸⁴

De achtergebleven Joodse mensen werden, mede door een tekort aan bewakers in het kamp, in de eerste vier maanden ingezet voor de bewaking van de geïnterneerden. Dit zorgde voor een zeer gespannen sfeer. De situatie in de eerste zomer van het interneringskamp is te definiëren als chaotisch. Naast de Joodse bewakers waren er ook leden van de Binnenlandse Strijdkrachten, het voormalige verzet en het Militair Gezag die allen graag de macht wilden hebben in het kamp. Daarnaast waren de leefomstandigheden slecht vanwege grote tekorten en waren er sterke haatgevoelens jegens deze ‘foute’ Nederlanders, waardoor psychische en lichamelijke misstanden dagelijks voorkwamen. In de

⁸² Iris van Ooijen, *Kampen als betwist bezit*, 100.

⁸³ Herinneringscentrum Kamp Westerbork, ‘Interneringsperiode’ (onbekend), <http://kampwesterbork.nl/geschiedenis/interneringskamp/de-zomer-van-1945/index.html#/index> (geraadpleegd op 15 april).

⁸⁴ Guido Abuys en Bas Kortholt, *Interneringskamp Westerbork. Verhalen van een vergeten verleden 1945-1948* (Hilversum 2010) 35.

eerste vier maanden van het interneringskamp stierven ten minste negenentachtig geïnterneerden.⁸⁵ Na deze eerste vier chaotische maanden werden de omstandigheden in het kamp beter en werd er een bezoek- en postregeling ingesteld. Contact met familieleden was voor deze regeling vrijwel niet mogelijk. Dankzij deze nieuwe regelingen mochten geïnterneerden onder strenge controle eenmaal per maand een brief versturen en ontvangen en mochten er twee personen op bezoek komen.

Op 1 januari 1946 werd de staat van beleg in Nederland beëindigd en werd het militair gezag opgeheven. Het Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging (DGBR) was nu verantwoordelijk voor de 'foute' Nederlanders. Het DGBR hechtte veel waarde aan het verbeteren van de (sociale) levensomstandigheden en wilde dat er meer op heropvoeding en herintegratie werd gefocust.⁸⁶ De geestelijke omstandigheden werden naarmate de tijd verstreek echter steeds zwaarder, omdat veel geïnterneerden niet wisten waar ze aan toe waren en hoe lang het nog zou duren voordat ze zouden worden berecht of worden vrijgelaten.

Voor velen volgde vrijlating vrij snel. De Nederlandse regering zag in 1947 in dat de grootste haat tegen de 'foute' Nederlanders sterk verminderd was. De kosten om de kampen draaiende te houden liepen ook snel op, waardoor 'alle jeugdigen (geboren na 1922), "niet-criminele politiedelinquenten" en ouden van dagen' naar huis werden gestuurd.⁸⁷ Dit zorgde voor een snelle terugloop van het aantal geïnterneerden in de kampen; in anderhalf jaar tijd daalde het aantal geïnterneerde met ruim 70.000. Na deze massale vrijlatingen zaten er nog 17.772 mensen opgesloten in zevenendertig kampen. Door de afname van het aantal geïnterneerden veranderde de situatie in Westerbork ook. De achterblijvers behoorden tot specifieke, zwaardere groepen, zoals bijvoorbeeld NSB-burgemeesters, 'foute' politiemannen en hoge landwachters en voornamelijk voormalige Waffen-SS'ers. De leefomstandigheden in de barakken waren in de laatste maanden van het kamp bedroevend slecht. De barakken waren compleet uitgeleefd. Deze waren dan ook niet gebouwd voor een langdurig en intensief gebruik. Een tekenend voorbeeld is dat de hygiëne zodanig slecht was, dat het kamp in het voorjaar van 1948 te maken kreeg met een rattenplaag. Deze slechte omstandigheden, de oplopende kosten en de ferme terugloop van het aantal geïnterneerden betekenden het einde voor interneringskamp Westerbork. Op 1 december 1948 sloot het zijn poorten.⁸⁸

⁸⁵ Herinneringscentrum Kamp Westerbork, 'Interningsperiode' (onbekend), <http://kampwesterbork.nl/geschiedenis/interneringskamp/de-zomer-van-1945/index.html#/index> (geraadpleegd op 15 april).

⁸⁶ Abuys en Kortholt, *Interningskamp Westerbork*, 43.

⁸⁷ Ibidem, 49.

⁸⁸ Ibidem, 50.

De begraafplaats

De situatie in het interneringskamp was in de eerste maanden na de bevrijding zeer slecht. Door deze slechte omstandigheden overleden in de eerste maanden ongeveer negenentachtig geïnterneerden. Grote hygiënische problemen, voedseltekorten en mishandelingen hebben allen bijgedragen aan dit hoge sterftcijfer. Toen de DGBR eenmaal verantwoordelijk was voor de kampen daalde het sterftcijfer snel. In de gehele periode van het interneringskamp, van april 1945 – december 1948, stierven ongeveer honderdvijftig geïnterneerden. Dat het sterftcijfer in 1946 snel daalde was natuurlijk in de eerste maanden nog niet bekend. Het hoge sterftcijfer bezorgde kampcommandant Jan Buijvoets in de eerste maanden een groot praktisch probleem. Waar moesten deze overleden geïnterneerden worden begraven? Het was gebruikelijk dat de familieleden van de overledene het lichaam kwamen ophalen en lieten begraven in zijn eigen woonplaats. In de praktijk gebeurde dit niet altijd, omdat niet alle families in staat waren om het lichaam op te halen of ze niet de wens hadden om het lichaam op te halen. De lichamen die niet werden opgehaald door familieleden werden in eerste instantie begraven op de algemene begraafplaats van Assen. In oktober 1945 kwam echter de mededeling vanuit de gemeente Assen dat er niet genoeg ruimte was om de geïnterneerden in Assen te begraven.⁸⁹

Deze mededeling zorgde dus voor problemen, want met dit hoge sterftcijfer waren er nog vele graven nodig. De kampcommandant stelde daarom voor om een bijzondere begraafplaats aan te leggen langs de weg tussen het interneringskamp en kampboerderij De Schattenberg.⁹⁰ De begraafplaats werd aangelegd op een diep perceel, zodat er genoeg graven bij konden komen. Op deze bijzondere begraafplaats werden tijdens de interneringsperiode tien mensen begraven die allemaal niet uit de provincie Drenthe afkomstig waren. Bij de opgravingen werden echter negen personen aangetroffen. Eén van de personen, de enige vrouw op de begraafplaats, werd in november 1945 begraven, maar werd in maart 1946 door haar familie opgehaald.⁹¹

Er werd in december 1947 voor het laatst een geïnterneerde begraven op de interneringsbegraafplaats. Met de sluiting van het interneringskamp in december 1948 was de begraafplaats niet langer nodig. De functie van de begraafplaats viel weg, waarna op initiatief van de heer Dijkstra, administrateur van het kamp, werd besloten de interneringsbegraafplaats te sluiten per juni 1949. Nadat de begraafplaats tot gesloten werd verklaard bleef het elf jaar stil rond de

⁸⁹ Archief Gemeente Midden-Drenthe, statisch archief 115, brief 22 oktober 1945 van de burgemeester en wethouders in Assen aan de commandant van het interneringskamp te Westerbork, *De gemeente Assen heeft niet genoeg ruimte op de begraafplaats.*

⁹⁰ Archief Gemeente Midden-Drenthe, statisch archief 115, brief 30 oktober 1945 van de burgemeester en wethouders van Westerbork aan de kampcommandant, *Toestemming tot het aanleggen van een bijzondere begraafplaats.*

⁹¹ Archief Gemeente Midden-Drenthe, statisch archief 115, personen die op de begraafplaats lagen.

interneringsbegraafplaats.⁹² Met de sluiting van de begraafplaats was deze plek zo goed als vergeten. Pas in 1960 verschenen de graven weer op de radar. De gemeente constateerde dat de graven na elf jaren in vergetelheid in zeer slecht staat waren.⁹³ De graven moesten ofwel worden opgeknapt of worden geruimd. Het was echter onduidelijk wie er nu verantwoordelijk was voor de graven. Na navraag te hebben gedaan blijkt dat de zorg voor de graven is overgegaan naar de Directie Gevangeniswezen van het ministerie van justitie in Den Haag.⁹⁴ Ook zij werden op de hoogte gebracht van de staat van de begraafplaats en kregen tevens de vraag of de graven moesten worden opgeknapt of geruimd. Alle betrokken partijen hadden geen bezwaar tegen het ruimen van de graven.⁹⁵ Na deze consensus te hebben bereikt voor het ruimen van de graven blijft het wederom stil rondom de begraafplaats. In het archiefmateriaal is niet terug te vinden of de begraafplaats ook daadwerkelijk is geruimd.

De herontdekking van de begraafplaats

In 2012 werden de graven ‘herontdekt’ met de hulp van de Bergings- en Identificatiedienst van de Koninklijke Landmacht (BIDKL). Het spoor van de graven eindigde in 1961 met een briefwisseling tussen de gemeente Westerbork, Staatsbosbeheer en het ministerie van Justitie. De directeur van het herinneringscentrum twijfelde echter of de graven daadwerkelijk waren geruimd, omdat hij in 1986 nog met eigen ogen de witte kruizen in het bos had zien staan.⁹⁶ Er waren, naast de directeur, meerdere ooggetuigen die de kruizen tot de jaren negentig hebben zien staan. Na de jaren negentig waren deze kruizen opeens verdwenen. Het herinneringscentrum heeft navraag gedaan bij zowel de gemeente Midden-Drenthe als Staatsbosbeheer. Beide partijen waren hier niet bij betrokken. De kruizen zijn tot op heden dan ook spoorloos verdwenen. Het is mogelijk dat ze zijn meegenomen door een particulier.

De zoektocht naar de graven nam niet veel tijd in beslag. De interneringsbegraafplaats staat aangegeven op diverse plattegronden. Op de vermoedelijke locatie van de begraafplaats, werd met

⁹² Archief Gemeente Midden-Drenthe, statisch archief 115, brief 3 juni 1949 van de burgermeester en wethouders van Westerbork aan de gedeputeerde staten van Drenthe in Assen, *De bijzondere begraafplaats is gesloten verklaard*.

⁹³ Archief Gemeente Midden-Drenthe, statisch archief 115, brief 3 oktober 1960 van de burgemeester en wethouders van Westerbork aan de houtvester van het Staatsbosbeheer in Assen, *De bijzondere begraafplaats is in zeer slechte staat*.

⁹⁴ Archief Gemeente Midden-Drenthe, statisch archief 115, brief 1 november 1960 van de houtvester van Staatsbosbeheer in Assen aan de burgermeester en wethouders van Westerbork, *De zorg is overgegaan naar de Directie Gevangeniswezen van het ministerie van justitie in Den Haag*.

⁹⁵ Archief Gemeente Midden-Drenthe, statisch archief 115, brief 17 december 1960 van de secretaris-generaal van justitie in Den Haag aan de burgermeester en wethouders van Westerbork, *Geen bezwaar tegen ruiming*.

⁹⁶ Pieter Smit, ‘Graven van collaborateurs teruggevonden’ (22 september 2012), <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/graven-van-collaborateurs-teruggevonden~b59d74d7/> (geraadpleegd op 19 juni 2018).

behulp van bodemonderzoek al snel stoffelijke resten aangetroffen. De stoffelijke resten werden na de identificatie herbegraven op de Duitse militaire begraafplaats in het Limburgse Ysselsteyn, mits nabestaanden andere wensen hadden. Het herinneringscentrum heeft intensief gezocht naar de nabestaanden, maar was niet altijd succesvol. De nabestaanden die wel werden gevonden, werden op de hoogte gebracht van de opgraving en mochten zelf beslissen of ze werden herbegraven op de begraafplaats in Ysselsteyn. Opvallend is dat het herinneringscentrum hier geen reactie op heeft gehad. De redenen waarom blijven onduidelijk.⁹⁷

Het feit dat er ‘pas’ in 2012 naar de begraafplaats werd gezocht moeten we plaatsen in de tijd. Zoals ik in het vorige hoofdstuk heb weergegeven was er vrij weinig plaats voor collaborateurs in het collectieve geheugen van de Nederlandse burgers. Het herinneringscentrum is opgericht vanuit de wens om de gebeurtenissen in het doorgangskamp te herinneren. Dit is dan ook de *raison d’être* van het herinneringscentrum en dit is ook statutair vastgelegd. Hoewel ook is vastgelegd dat ‘het (gelaagde) verhaal van de historische plek altijd basis en ijkpunt is’, zien we dat de periode van het doorgangskamp centraal staat.⁹⁸ De gelaagdheid is door de tijd heen zeker behandeld, maar dan voornamelijk de functies van het kamp na 1950. De periode 1945-1948 werd veelal overgeslagen.

⁹⁷ Interview Guido Abuys, Hooghalen, 29 mei 2018.

⁹⁸ Kamp Westerbork, ‘Het wezen van Herinneringscentrum Kamp Westerbork’ (onbekend), <https://www.kampwesterbork.nl/contentfiles/Document/43/43354.pdf> (Geraadpleegd op 17 juni 2016).

De markering van de interneringsbegraafplaats en de herinnering aan interneringskamp Westerbork

Herinneringscentrum Kamp Westerbork en de herinnering aan het interneringskamp

Met de opening van het herinneringscentrum op 12 april 1983 werd het doel van de Stichting Herinneringscentrum Kamp Westerbork vastgesteld in de statuten:

‘op en/of in de directe omgeving van het terrein van het voormalige kamp Westerbork informatie te verschaffen over de historische en actuele betekenis van dit kamp, alsmede historische en actuele thema’s die daaraan verwant zijn, teneinde dit terrein een plaats te doen zijn van herinnering, herdenking en bezinning en voorts al hetgeen daarmee in ruimste zin verband houdt.’⁹⁹

De statuten verwijzen zeer specifiek naar het voormalige kamp Westerbork ten tijde van de Tweede Wereldoorlog, maar sluit daarbij niet uit dat er kan worden verwezen naar andere perioden die een aanvulling kunnen zijn. Het beleid van het herinneringscentrum is dus vrij om een andere periode aan te dragen. In de beginjaren van het herinneringscentrum was het centrum naast een tentoonstellingsruimte voornamelijk een plek van herdenking en bezinning. Dat het herinneringscentrum zich voornamelijk op de geschiedenis van het doorgangskamp richtte, komt ook duidelijk naar voren in het ‘educatieve plan’ van 1986, waarin verschillende aspecten van de organisatie werden besproken (tegenwoordig valt een dergelijk plan onder de noemer ‘erfgoedplan’). Onder het kopje ‘collectievorming’ werd vermeld dat de collectie zich voornamelijk moest richten op de oorlogsperiode, maar het was ook mogelijk dat er zaken in de collectie terecht konden komen die betrekking hadden op de periode na 1945. Hoewel hier duidelijk wordt wat de primaire functie was van het centrum, zien we tegelijkertijd dat mogelijke verschuivingen en verbredingen van onderwerpen en thema’s hier niet worden uitgesloten. Het is echter opvallend dat de interneringsperiode van het kamp in dit stuk niet wordt benoemd, terwijl de andere naoorlogse functies wel worden benoemd, wat zou kunnen betekenen dat het in 1986 nog ondenkbaar was dat de interneringsperiode een onderdeel van het herinneringscentrum zou gaan worden.¹⁰⁰

⁹⁹ Afschrift ener akte van oprichting betreffende de stichting: ‘Stichting Voormalig Kamp Westerbork’ te Assen. Verleden door Mr. J.H. Westra van Holthe, notaris te Assen, 19 mei 1981. Archief HCKW, hangmap ‘Statuten’, archief van het HCKW.

¹⁰⁰ Dirk Mulder, ‘Educatief plan’. Beleidsdocument Herinneringscentrum Kamp Westerbork (Hooghalen 1986) 21-23. Archief HCKW.

Het herinneringscentrum was sinds de opening zeer succesvol en trok elk jaar meer bezoekers, waardoor verbouwing noodzakelijk was geworden. In 1999 werd het vernieuwde herinneringscentrum geopend tezamen met de nieuwe basistoonstelling over de geschiedenis van het vluchtelingen- en doorgangskamp Westerbork. Drie jaar na de opening van de tentoonstelling werd het laatste deel van de tentoonstelling waarin de ervaringen van overlevenden en nabestaanden na de oorlog centraal stonden, vervangen door een presentatie over de functies van het kamp na 1945.¹⁰¹ Door deze toevoeging krijgt het interneringskamp voor het eerst aandacht binnen het herinneringscentrum. De eerste stap was gezet.

Deze eerste stap zorgde echter voor een grote verandering binnen het beleid van de organisatie. Hoewel de kampgeschiedenis van de oorlogsperiode het primaire doel bleef, en dit ook in de toekomst zal blijven, is er nu ook ruimte voor die andere geschiedenissen die zich op de plek hebben afgespeeld. De historische locatie werd aangewezen als het vertrekpunt.¹⁰² Dit alles werd in 2012 statutair vastgelegd.

Vijfendertig jaar na de officiële opening en zes jaar na de toevoeging van de interneringsperiode aan de basistoonstelling achtte het herinneringscentrum de tijd rijp voor een tijdelijke tentoonstelling over het interneringskamp. De uitbreiding van de tentoonstelling had in 2002 niet geleid tot kritische reacties van tegenstanders van deze ontwikkeling. De mensen accepteerden dat het kamp ook een naoorlogse geschiedenis kende en dat deze werd toegevoegd om de bezoekers van informatie te voorzien. De tijdelijke tentoonstelling over het interneringsverleden in 2008 zorgde echter voor een stortvloed aan reacties. Deze tentoonstelling was voor veel mensen 'een stap te ver'. Deze tentoonstelling gaf een verschuiving van de balans in ruimte en tijd weer die in de herinneringscultuur van Westerbork gaande is, en misschien nog wel breder: in heel Nederland, en dit riep bij verschillende mensen erg veel weerstand op.

De herinnering aan het doorgangskamp heeft voor veel mensen grote emotionele waarde. Kampoverlevenden, verzetslieden en familie van de slachtoffers zien Kamp Westerbork als hun erfgoed. De herinnering van het interneringskamp gaat om deze reden moeilijk samen met de herinnering aan het doorgangskamp. De reacties op de tentoonstelling over het interneringskamp in 2008 geven dit goed weer. Directeur Mulder stuurde voorafgaand aan de tentoonstelling een speciale informatiebrief naar de vrienden en donateurs van het herinneringscentrum, omdat ze vanwege de gevoeligheid van het onderwerp reacties verwachtte. De reacties kwamen ook: vaak boos en teleurgesteld. Een meneer trok zelfs per direct zijn donateurschap in.¹⁰³ Er waren naast de vele

¹⁰¹ Iris van Ooijen, *Kampen als betwist bezit*, 149.

¹⁰² Kamp Westerbork, 'Het wezen van Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Inhoudelijke beleidskadering',

¹⁰³ Niek Stam, 'NSB-kinderen in Kamp Westerbork' (21 oktober 2008),

<https://www.rd.nl/vandaag/binnenland/nsb-kinderen-in-kamp-westerbork-1.1161202> (geraadpleegd op 20 juni 2018).

negatieve reacties ook positieve reacties. Waar de tegenstanders het nog te vroeg vonden voor dit onderwerp, zeker nu er nog overlevenden in leven zijn, vonden de voorstanders dat deze tentoonstelling te lang op zich had laten wachten.¹⁰⁴

Met het aflopen van de tentoonstelling verdween de interneringsperiode voor de bezoekers weer meer naar de achtergrond, maar achter de schermen verdween het zeker niet van de radar. De interneringsbegraafplaats en de vraag of de graven wel of niet waren geruimd in de jaren zestig, werd onderwerp van een nieuw onderzoek, zoals in het vorige hoofdstuk was te lezen. Dit onderzoek speelde zich volledig af binnen het herinneringscentrum en was onbekend bij het publiek, totdat het nieuws naar buiten werd gebracht dat de begraafplaats was gevonden. Meer informatie over de berichtgeving en reacties op de opgraving zijn te lezen in de volgende paragraaf. De eerste keer dat we de interneringsbegraafplaats weer opdaagt sinds zijn ontdekking in 2012 is in een fiets- en wandelroute die is ontwikkeld in 2017 in samenwerking met de Universiteit van Amsterdam. Het kleine gidsje *Buren, Bewakers, Bewoners & Betwiste Sporen* kan gekocht worden bij de ingang van het herinneringscentrum. Met deze route worden bezoekers langs verschillende plekken geleid, zoals de eerste kampingang, het crematorium, de schietbanen en dus ook langs de voormalige interneringsbegraafplaats. Deze gids voorziet de bezoeker van minimale informatie over de plek, een quote van iemand die op een bepaalde manier bij deze plek betrokken was en een kritische en/of filosofisch vraag die eigenlijk ingaat tegen de heersende herinneringscultuur en de bezoeker laat zien dat niet alles zwart of wit is. Bij de interneringsbegraafplaats worden de verschillende perspectieven benoemd die naar voren kwamen tijdens de tentoonstelling in 2008. Indirect wordt hier dus het dilemma gepresenteerd wie het recht heeft op herinneringen in Kamp Westerbork.

Guido Abuys, werkzaam bij het herinneringscentrum sinds 1999, stelt dat de tijd er tien jaar na de tentoonstelling rijp voor is om ook de interneringsbegraafplaats zichtbaar te markeren, omdat er een verandering gaande is in de herinneringscultuur van Nederland. Er is meer onderzoek en aandacht voor het collaboratieverleden en er is een hele nieuwe generatie die anders naar het oorlogsverleden kijkt. Er worden nu andere vragen gesteld door jongere generaties dan dertig jaar geleden.¹⁰⁵ Uit het onderzoek van Macdonald blijkt dat het collaboratieverleden en het daarmee samenhangende erfgoed door deze generatie anders wordt bekeken. Dit verleden vormt geen bedreiging meer voor hun identiteit en zij hebben dan ook afstand genomen van de misdaden die toen zijn begaan.¹⁰⁶

Er valt dus te concluderen dat er in de afgelopen twintig jaar een verschuiving waarneembaar is in de onderwerpen die het herinneringscentrum wil weergeven. Er is meer aandacht gekomen voor de interneringsgeschiedenis binnen het herinneringscentrum. Het initiatief om de

¹⁰⁴ Iris van Ooijen, *Kampen als betwist bezit*, 159.

¹⁰⁵ Gesprek met Guido Abuys, Hooghalen, 29 mei 2018.

¹⁰⁶ Macdonald, *Undesirable heritage*, 17.

interneringsbegraafplaats te markeren komt dan ook niet uit de lucht vallen, maar is goed te plaatsen binnen deze ontwikkeling.

'De vergeten begraafplaats' gevonden – reacties op de opgraving

Als we een blik werpen op de berichtgeving over de opgraving zien we dat er in zowel regionale als nationale kranten en nieuwswebsites aandacht werd besteed aan de vondst van de 'vergeten begraafplaats'.¹⁰⁷ Bij het bestuderen van deze nieuwsberichten valt te concluderen dat deze berichten vrijwel alleen vermelden dat deze graven zijn gevonden. Sommigen geven nog een korte samenvatting van het interneringskamp en waarom de begraafplaats 'vergeten' werd, maar daar blijft het bij. Zelfs het Nieuw Israëlitisch Weekblad, doorgaans vrij kritisch, houdt het bij een vermelding. Geen reacties, opinies of discussies op forums, Facebook of andere websites. Ook het herinneringscentrum kreeg bijna geen reacties op de opgraving. De reacties die ze wel kregen, waren van neutrale aard. Het betrof voornamelijk berichten van mensen die zich de interneringsbegraafplaats nog konden herinneren en/of dat zij de kruizen in het bos hadden zien staan.¹⁰⁸

Dat er bijna geen reacties waren op deze ontwikkelingen is moeilijk voor te stellen, aangezien de tentoonstelling over de internering in 2008 nog veel emotionele reacties had losgemaakt. Nu ontbreekt eigenlijk ieder spoor daarvan. Het ontbreken van reacties en discussies kunnen we verklaren vanuit het handelen van het herinneringscentrum. In 1989 kregen de voormalige kampen Sachsenhausen en Buchenwald te maken met een herinneringscrisis. Beide kampen werden na de oorlog van 1945 tot 1950 door het Sovjetregime ingezet voor de opsluiting van voormalige nazi's en andere tegenstanders van het communisme. Na de val van het communisme plaatsten familieleden van de Duitsers die om het leven waren gekomen in deze kampen kruizen op de massagraven die in de nabijheid van de kampen tussen de bossen waren aangelegd. Deze herdenkingen schoten bij veel internationale organisaties van kampoverlevenden uit de Tweede Wereldoorlog in het verkeerde keelgat.¹⁰⁹ Als oplossing werd gekozen om beide verhalen van elkaar te scheiden, waarbij de nadruk werd gelegd op de kampen onder het naziregime: in Buchenwald kregen beide geschiedenissen van het kamp een aparte route en in Sachsenhausen zijn er twee verschillende ingangen gemaakt.

Kamp Westerbork toont verschillende gelijkenissen met bovenstaande kampen. Ook in Westerbork zijn schuld, lijden en slachtofferschap met elkaar verbonden. Nadat de graven waren ontdekt werden zij snel herbegraven. Door deze snelle afhandeling kon er geen discussie ontstaan over de toekomst van de graven, en/of de plek van de graven en konden de graven ook niet worden

¹⁰⁷ Bijvoorbeeld: Zwolse Courant, Leeuwarder Courant, Reformatorisch Dagblad, Nederlands Dagblad, Trouw, Eindhovens Dagblad, de Volkskrant, NOS.nl, Nieuw Israëlitisch Weekblad.

¹⁰⁸ Gesprek met Guido Abuys, Hooghalen, 29 mei 2018.

¹⁰⁹ Sarah Farmer, 'Symbols that Face Two Ways: Commemorating the Victims of Nazism and Stalinism at Buchenwald and Sachsenhausen', *Representations* 49 (1995), 97-115, aldaar 104-105.

toegeëigend door familieleden of andere personen die zich verbonden voelen met het leven van de NSB'ers. Herinneringscentrum Kamp Westerbork zorgde door het snelle handelen dat er geen crisis kon ontstaan, zoals in Sachsenhausen en Buchenwald wel was gebeurd. Het is echter de vraag of een dergelijke of soortgelijke crisis hier in Nederland had kunnen plaatsvinden.

We kunnen wel concluderen dat vrijwel niemand zich bemoeide met de opgraving. Neutrale informerende nieuwsberichten waren het enige dat ik heb kunnen terugvinden. Vragen als: was het juist om de begraafplaats 'te vernietigen' en wat moeten we nu met deze plek, zien we niet terug. Het is echter interessant om te kijken wat deze plek voor de Nederlandse herinneringscultuur kan betekenen. Als we naar andere kwesties kijken rondom omstreden NSB-erfgoed in Nederland, valt op dat hier wel veel discussie over is. De muur van Mussert is hier een goed voorbeeld van. De muur, op dit moment op het terrein van een camping, heeft sinds dit jaar een monumentenstatus, maar om tot dit besluit te komen zijn er jaren voorbijgegaan. Pas toen de eigenaar van de camping dreigde om de muur te gaan afbreken, werd er serieuze actie ondernomen. Als we de media er op nakijken zien we dat deze discussie veel losmaakte bij het Nederlandse volk. De meningen liepen zeer uiteen. In een opinieartikel op trouw.nl is bijvoorbeeld een pleidooi geschreven voor het afbreken van de muur:

'Het argument om de muur te behouden als symbool van Nederlandse collaboratie doet zéér merkwaardig aan. Moeten wij wellicht ook foute burgemeesters en politieagenten, bunkerbouwers, zwarthandelaren en verraders van joden, verzetslieden en onderduikers, met een monument "belonen"?'¹¹⁰

Deze man is dus fel tegen behoud van de muur. Er waren echter ook tegengeluiden te horen. Hier volgt een voorbeeld:

'Met het slopen, afbreken of verwijderen van een beladen bouwwerk of beeld verdwijnt het beladen deel van de geschiedenis niet, in tegendeel. En hoewel er over te twisten valt of van de geschiedenis wel geleerd kan worden, heeft het zeker zin om tekens te laten staan die herinneren aan pijnlijke historische gebeurtenissen of periodes, en die jongeren dit deel van de geschiedenis kunnen laten zien.'¹¹¹

¹¹⁰ Carel Verhoef, 'Sloop die Muur van Mussert toch vooral' (6 januari 2018), <https://www.trouw.nl/opinie/sloop-die-muur-van-mussert-toch-vooral~a310ee08/> (geraadpleegd op 24 juni 2018).

¹¹¹ Onbekend, 'Behoud de Muur van Mussert als waarschuwing' (28 september 2017), <https://www.trouw.nl/opinie/behoud-de-muur-van-mussert-als-waarschuwing~a48742aa/> (geraadpleegd op 24 juni 2018).

Hoewel dit soort debatten ook konden worden verwacht rond de opgraving van de begraafplaats, is dit dus niet gebeurd. De discussies rond de muur van Mussert geven echter wel weer dat dadererfgoed en omstreden erfgoed de samenleving nog altijd verdeeld.

Markeren – Hoe en wat?

De plannen voor het markeren van de interneringsbegraafplaats staan op dit moment nog in de beginfase. De precieze invulling van de markering is dan ook nog niet bekend. Er zijn echter al wel grove ideeën over de invulling van een dergelijke markering die ik hier kort zal toelichten.

De interneringsbegraafplaats bevindt zich op de weg tussen het voormalige kampterrein en de kampboerderij. Vanaf het voormalige kampterrein is het nog ongeveer een kilometer fietsen over een deels onverharde weg. Alleen een ander bospatroon laat nu nog zien dat er op die plaats een begraafplaats te vinden was. Op eigen houtje was ik niet in staat geweest de plek met zekerheid aan te wijzen, dus ik was blij dat Guido Abuys mij vergezelde. De graven lagen namelijk diep in het bos verstopt en er is ook geen paadje die je naar de exacte plek toe leidt. De precieze locatie van de graven wordt dan ook niet gemarkeerd, maar de markering wordt aan de rand van het pad geplaatst. Meneer Abuys liet echter doorschemeren dat deze invulling niet definitief hoeft te zijn. Hoewel de keuze is gevallen om op deze manier een markering aan te brengen, is het mogelijk dat, als het publiek daarom vraagt, een andere vorm van markering kan worden overwogen. Nu plaatsen ze het bord langs het onverharde pad, maar als de bezoeker de werkelijk plek zouden willen zien, zullen ze zeker onderzoeken wat de mogelijkheden zijn.¹¹² Bezoekers willen graag visuele elementen terugzien op en rond het kampterrein. Met de nieuwe herinrichting van het kampterrein wil het herinneringscentrum tegemoetkomen aan dat wat de bezoekers missen. In dit plan wordt ook de omgeving van het kampterrein meegenomen, waardoor er meer samenhang ontstaat die weer een meerwaarde is voor de verhalen van Westerbork. De markering van de begraafplaats is hier dan ook een onderdeel van.

De markering wordt hoogstwaarschijnlijk ingevuld met eenzelfde driehoekig informatiebord laag bij de grond die ook elders op het terrein zijn terug te vinden (bijvoorbeeld bij het nationale monument en het crematorium en verzetsgraf). Het woord 'markeren' is ook een zeer bewust gekozen term vertelde Bas Kortholt, onderzoeker bij het herinneringscentrum en gespecialiseerd in de interneringsperiode, omdat dit naar hun inzicht een neutrale term is. Het is namelijk niet de intentie van het herinneringscentrum om er een herdenkingsplek of monument van te maken. De interneringsbegraafplaats is echter een bijzondere plek om de bezoeker van informatie te voorzien over de periode 1945-1948.¹¹³ Over de precieze invulling en informatie die op het bord moet komen is

¹¹² Gesprek met Guido Abuys, Hooghalen, 29 mei 2018.

¹¹³ Gesprek met Bas Kortholt, Hooghalen, 1 mei 2018.

nog niets bekend. Het is echter wel belangrijk om hier goed over na te denken, omdat elke woordkeuze rond omstreden erfgoed heel zwaar kan wegen. Zoals we hebben kunnen zien hebben sommige mensen, voornamelijk de kinderen van ‘foute’ ouders, moeite met de term landverraders en daarnaast is het ook niet de bedoeling om de geïnterneerden als slachtoffers neer te zetten, omdat Joodse slachtoffers en nabestaanden daar veel problemen mee hebben.

Westerbork probeert aan de hand van de wensen van het publiek bepaalde zaken en onderwerpen te behandelen, maar ze hebben tevens ook een belangrijke leidende rol. ‘De markering van de begraafplaats gaat er sowieso komen’, aldus Guido Abuys.¹¹⁴ Dit kan weerstand oproepen, maar discussies zijn een teken dat we nog altijd kritisch nadenken over wat we herinneren, hoe we dat willen herinneren en waarom we dat zo willen herinneren.

De opzet van de bezoekersenquêtes/interviews

Op 29 mei 2018 heb ik het herinneringscentrum Kamp Westerbork bezocht met als doel de bezoekers een enquête te laten afnemen. Met goede moed begon ik met het werven van bezoekers die bereid waren mijn enquête in te vullen. Helaas bleek al snel dat bezoekers niet snel de tijd namen om de enquête in te vullen of geheel in te vullen. Een andere aanpak was dus vereist. Ik besloot vervolgens af te stappen op de bezoekers en deze, aan de hand van mijn enquête, op een ongedwongen manier een aantal vragen te stellen. De antwoorden die zij gaven op de vragen van mijn enquête schreef ik dan vervolgens zelf op. Deze methode bleek velen malen effectiever, waardoor ik uiteindelijk eenendertig personen heb kunnen spreken. Onder de ondervraagden bevonden zich zeventien vrouwen en veertien mannen, allemaal afkomstig uit Nederland. De ondervraagden bevonden zich in verschillende leeftijdscategorieën: twee personen waren jonger dan 14 jaar, vier personen waren tussen de 15 en 20 jaar, acht personen waren tussen de 21 en de 30 jaar, drie personen waren tussen de 31 en de 40 jaar, twee personen waren tussen de 41 en 50 jaar, drie personen waren tussen de 51 en de 60 jaar, drie personen waren tussen de 61 en de 70 jaar, drie personen waren tussen de 71 en de 80 jaar en de laatste drie personen die ik heb gesproken waren ouder dan 80 jaar. De vragenlijst is verder anoniem, waardoor ik de enquêtes heb gelabeld van A t/m Z en 1 t/m 5.

Ik begon mijn ‘interviews’ met een korte introductie dat ik bezig was met mijn afstudeerscriptie over de herinnering van erfgoed en dat ik graag wilde weten hoe zij, als bezoeker, over bepaalde onderwerpen dachten. Ik begon het gesprek met de vraag waarom zij Kamp Westerbork bezochten. Vervolgens verschoof ik de aandacht meer en meer naar het interneringskamp door eerst een korte introductie te geven over de geschiedenis van het interneringskamp, waarna ik uiteindelijk de vraag stelde of ze al bekend waren met de geschiedenis van deze periode en of ze in deze geschiedenis

¹¹⁴ Gesprek met Guido Abuys, Hooghalen, 29 mei 2018.

geïnteresseerd waren. Vervolgens introduceerde ik de interneringsbegraafplaats en vertelde ik de bezoeker dat het herinneringscentrum van plan is de begraafplaats te markeren. Daarna volgde de vragen of ze deze plek zouden willen bezoeken en of ze dit initiatief een passende taak vinden voor het herinneringscentrum.

Dit kwalitatieve onderzoek heeft niet als doel om vast te stellen hoe vaak een bepaalde reactie voorkomt, maar wil juist de verschillende meningen en opinies laten zien die de bezoekers hebben over een bepaald thema, in dit geval dus over het interneringskamp en de interneringsbegraafplaats. Door deze verschillende opinies onder de aandacht te brengen, krijgen we een beter beeld van hoe mensen anno 2018 aankijken tegen dit beladen erfgoed. Het geeft het herinneringscentrum tevens nieuwe inzichten in hoe zij deze kwestie het beste kunnen aanpakken.

Ik bezoek Kamp Westerbork, omdat...

Tijdens mijn bezoek aan Westerbork heb ik een zeer gevarieerde groep mensen gesproken die allen hun eigen redenen hadden om het herinneringscentrum te bezoeken. Zo waren er bijvoorbeeld verschillende scholen op bezoek van zowel het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs. Hoewel deze leerlingen verplicht zijn deel te nemen aan excursies, valt op dat velen het ook niet erg vonden om met de klas naar Kamp Westerbork te gaan. Uiteraard kreeg ik op mijn vraag waarom zij hier waren vaak te horen: 'omdat het moet'. Sommigen vulden nog aan met 'ja, maar ik vind het ook wel interessant hoor'. Hoewel geschiedenis niet iedereen zijn favoriete vak is, heeft de Tweede Wereldoorlog vaak wel hun interesse. Een twaalfjarige jongen uit groep 8 vertelde mij dat hij zelf altijd al graag een keer naar Kamp Westerbork wilde. De Tweede Wereldoorlog is voorafgaand aan hun bezoek uitgebreid in de klas besproken en ze zien ook in waarom zij een bezoek brengen aan het herinneringscentrum: we mogen dit nooit vergeten en dit mag nooit meer gebeuren. Dit is een zin die ik bij veel bezoekers heb gehoord en vaak in het gastenboek heb zien staan.

De andere bezoekers, die niet verplicht waren deel te nemen aan een excursie, bezochten het museum vrijwillig en op eigen initiatief. De meest gehoorde reden voor hun bezoek was dat ze geïnteresseerd waren in de Nederlandse geschiedenis over de Tweede Wereldoorlog of specifiek de Jodenvervolging. Sommigen benadrukten zelfs dat dit toch een plek is die je een keer bezocht moet hebben. Het is als het ware een bevestiging van de geschiedenis die zich hier heeft afgespeeld. Een mevrouw noemt het zelfs 'onwettelijk, maar waar.' Alle bezoekers die ik heb gesproken zijn zich zeer bewust van de geschiedenis die zich hier heeft afgespeeld. Ze kennen de verhalen, de één beter dan de ander, en deze mensen bezoeken juist om die reden het herinneringscentrum. Zo vertelde een mevrouw van in de zestig mij dat ze wist wat zich hier heeft afgespeeld, maar nu ze het met eigen ogen heeft gezien, zowel het museum als het voormalige kampterrein, werd het nog meer werkelijkheid. Dit is overigens een bekend onderwerp in toeristisch onderzoek. Jack Kugelmass stelt dat door het

bezoeken van een historische plek er een 'sensualiz[ation of] history' plaatsvindt. De verhalen en geschiedenis die een individu heeft, worden gekoppeld aan de plek waar het zich heeft afgespeeld. Geschiedenis wordt hierdoor levensecht en gedenkwaardiger.¹¹⁵

Er waren ook bezoekers die het museum voor meer persoonlijke redenen bezochten, omdat naaste familieleden of zichzelf de oorlog van dichtbij hebben meegemaakt. De mensen die ik heb gesproken waren niet van Joodse komaf en hadden geen persoonlijke band met het kamp. Desondanks past Kamp Westerbork wel bij herinnering aan de oorlog van deze mensen. Naast zeer persoonlijke redenen waren er ook mensen die het herinneringscentrum bezochten, omdat ze toevallig in de buurt waren vanwege een vakantie, van musea houden of graag een dagje uit wilden.

Het is echter niet verrassend dat de voornaamste redenen voor een bezoek aan Kamp Westerbork te maken heeft met de geschiedenis van het doorgangskamp. Kamp Westerbork is onlosmakelijk verbonden met de Joodse slachtoffers, ook in onze herinneringscultuur. Dit is al het geval sinds de jaren zestig toen de Jodenvervolging op internationaal vlak meer en meer centraal kwam te staan. Daarnaast is deze periode ook leidend binnen het herinneringscentrum. Kamp Westerbork is echter veel meer dan alleen het doorgangskamp, maar geen enkele bezoeker noemde een andere periode als reden voor het bezoek aan het kamp.

Markering van de interneringsbegravingplaats: ja, nee of misschien?

Hoewel de reden voor het bezoek voor een groot deel op hetzelfde neerkwam, lopen de meningen over de interneringsbegravingplaats zeer uiteen. Na de inleidende vragen was het zaak om de bezoekers naar hun mening te vragen aangaande de interneringsperiode en de interneringsbegravingplaats. Ik vond het allereerst belangrijk om te weten of de persoon in kwestie bekend was met de geschiedenis van deze periode en of hij/zij überhaupt geïnteresseerd was in deze periode van de geschiedenis. Van de eenendertig personen die ik heb gesproken wisten zes mensen vrijwel niets van deze periode af, waarvan vier personen jonger dan twintig jaar waren. Al deze jonge mensen waren, ondanks het ontbreken van kennis, toch geïnteresseerd in de interneringsgeschiedenis. Vijf van de eenendertig personen waren niet in deze geschiedenis geïnteresseerd.

De eerste bezoeker die ik heb aangesproken was een twaalfjarig meisje die met haar klas op excursie was in het herinneringscentrum. Hoewel ze concludeerde dat ook een excursie onderdeel uitmaakte van 'school', vond ze het eigenlijk ook heel leuk en interessant. Geschiedenis was dan wel niet haar lievelingsvak, maar de Tweede Wereldoorlog vond ze wel heel erg interessant. De interneringsgeschiedenis was haar wel vreemd, maar als dat ook met de oorlog te maken heeft wilde

¹¹⁵ Jack Kugelmass, 'The rites of the tribe: American Jewish tourism in Poland', in: Ivan Karp, Christine Mullen Kreamer and Steven D. Lavine (ed.), *Museums and Communities: The Politics of Public Culture* (Washington 1992) 382–427, aldaar 401.

ze er misschien wel meer over weten. Toen ik haar een klein beetje meer vertelde over deze periode van het kamp was ze even stil maar zei toen duidelijk dat dat toch ook bij de oorlog hoorde. Op school was dit onderwerp nog nooit ter sprake gekomen. De interneringsbegraafplaats zou zij zelf wel willen bezoeken als die mogelijkheid er was, maar ze twijfelde bij de vraag of dit de taak was van het herinneringscentrum. Deze leerling had net een rondleiding gehad over het voormalige kampterrein, waarbij de Joodse geschiedenis van het kamp centraal stond. Het herinneringscentrum was voor haar zodanig verbonden met de Joodse slachtoffers dat ze het een beetje vreemd vond dat zij ook de NSB'ers, de mensen die medeverantwoordelijk waren voor de Joodse slachtoffers, behandelden. Maar de personen op de begraafplaats hadden ook in het kamp geleefd, waardoor deze twee conflicterende geschiedenissen haar in verwarring brachten. Dit liet haar echter niet besluiten om de markering af te wijzen¹¹⁶ Dit gevoel hadden twee andere dames van rond de vijftenzestig ook. Enerzijds hadden ze wel interesse, anderzijds gaf het ze een 'dubbel gevoel'.¹¹⁷

Zoals hierboven al even kort is benoemd waren alle mensen onder de twintig jaar die ik heb gesproken, geïnteresseerd in de interneringsgeschiedenis. Ze concludeerden ook allemaal dat dit bij de Nederlandse geschiedenis hoort, maar dat ze er desondanks op school weinig tot niets over hadden gehoord. Het onderwijs is in de *postmemory* juist heel belangrijk, omdat zij hier de geschiedenis en de manier waarop de oorlog wordt herdacht krijgen aangeleerd. Hun meningen over de markering van de begraafplaats en of dit een taak is voor het herinneringscentrum lopen niet echt uiteen. Waar het twaalfjarige meisje nog twijfelde over of het een passende taak was voor het herinneringscentrum, waren anderen zeer resoluut. Een jongen van rond de zestien jaar vond dat het zeker de taak was van het herinneringscentrum, vanwege het feit dat de hele geschiedenis verteld moest worden en dat betekende volgens hem dus ook dat deze onderwerpen en plekken een deel moesten worden van Kamp Westerbork.¹¹⁸ Het klasgenootje van deze jongen was het daar ook mee eens. Zij vulde nog wel aan dat beide verhalen gescheiden moesten blijven, omdat het anders niet 'eerlijk' was voor de Joodse mensen die slachtoffer zijn geworden in het voormalige kamp.¹¹⁹

Een jongen rond de vijfentwintig jaar oud had voor ik hem sprak een rondleiding gehad, waarbij er kort iets over de interneringsperiode werd verteld. Dit maakte hem nieuwsgierig naar deze periode. Op het kampterrein zelf verwijst niets specifiek naar die periode, wat hij ook heel erg logisch vond. Het voormalige kampterrein was voor hem echt de plek waar je stil moest staan bij de Joodse slachtoffers. Als je op het terrein loopt, vooral bij de 102.000 stenen zie je al die steentje en die foto's, waardoor je eigenlijk ook aan niets anders kan denken. Tegelijkertijd had hij ook heel erg het gevoel dat het

¹¹⁶ Enquête B, Hooghalen, 29 mei 2018.

¹¹⁷ Enquêtes W en X, Hooghalen, 29 mei 2018.

¹¹⁸ Enquête persoon E, Hooghalen, 29 mei 2018.

¹¹⁹ Enquête persoon F, Hooghalen, 29 mei 2018.

onderwerp internering een beetje werd vermeden in de Nederlandse samenleving, waardoor een plek als een interneringsbegraafplaats juist een indrukwekkende uitwerking op hem zou kunnen hebben, omdat je hier eigenlijk nooit iets van tegenkomt en dit toch ook niet vergeten mag worden.¹²⁰

‘Het hoort toch ook bij geschiedenis’, heb ik bij verschillende mensen langs horen komen.¹²¹ Deze mensen zijn zich echter ook bewust van het feit dat een dergelijke toevoeging van erfgoed van de interneringsperiode spanning kan veroorzaken met de herinnering en herdenking van het doorgangskamp. De één stelt dat als Westerbork nu geen actie onderneemt deze geschiedenis grotendeels verloren zou kunnen gaan, terwijl de ander stelt dat het belangrijk is om meerdere perspectieven en/of alle kanten van de geschiedenis te belichten.¹²² De één is uiteraard beter op de hoogte van de geschiedenis van de interneringsperiode dan de ander, dit is soms ook af te leiden aan de antwoorden die de mensen mij gaven. De personen die hier voldoende kennis over in huis hadden, of degene die net de tentoonstelling hadden bezocht, kwamen (misschien onbewust) terecht in de slachtofferretoriek die we ook in de literatuur terugzien komen. Een man van rond de vijfenvijftig jaar heeft al voor zijn bezoek diverse dingen over dit kamp gelezen en vindt dat het lot van deze mensen niet vergeten mag worden, omdat zij niet correct zijn behandeld in het kamp.¹²³ Deze mening wordt gedeeld door een mevrouw van tweeënzestig en een man van rond de vijfenzeventig.¹²⁴ Deze man zou de begraafplaats graag met eigen ogen willen zien, zodat hij zijn medeleven kan tonen.

De drie bovenstaande bezoekers zien de markering als een rechtvaardiging voor het leed van de geïnterneerden. Er zijn echter ook veel mensen die het belang van de markering van de begraafplaats niet verbinden aan de geschiedenis, maar dit reflecteren op het heden. Zij stellen dus dat deze markering een taak is voor het herinneringscentrum, omdat dit een belangrijke educatieve functie kan vervullen. Zo sprak ik buiten met een meneer die op de pendelbus aan het wachten was, die dit zeer goed kon verwoorden. Hij stelde dat het wegstoppen of niet tonen van deze geschiedenis ons niet verder zou helpen. Het is juist van belang om dit onderwerp bij de geschiedenis te betrekken. Het hele NSB verleden is interessant, van de begindagen tot de berechting van deze mensen. Waarom sloten mensen zich aan bij de NSB en is de aanpak van deze mensen na de oorlog juist geweest? Dit zijn ook vragen die vandaag de dag ook nog relevant kunnen zijn.¹²⁵ Deze meneer wijst hier een heel goed punt aan, omdat de omgang met mensen die voor de ‘foute’ kant hebben gekozen niet alleen samenhangt met de Tweede Wereldoorlog, maar bijvoorbeeld ook met mensen die kiezen om voor IS te gaan vechten.

¹²⁰ Enquête L, Hooghalen, 29 mei 2018.

¹²¹ Enquêtes E, I, M, O, Q, S en W, Hooghalen, 29 mei 2018.

¹²² Enquêtes A, D, L, N, T, V, Y, 2 en 5, Hooghalen, 29 mei 2018.

¹²³ Enquête T, Hooghalen, 29 mei 2018.

¹²⁴ Enquêtes Y en 2, Hooghalen, 29 mei 2018.

¹²⁵ Enquête T, Hooghalen, 29 mei 2018.

Er waren daarbij nog twee bezoekers die het belangrijk vonden om dit erfgoed te bewaren voor het nageslacht.¹²⁶ Het grootste deel van de Nederlandse samenleving kent het fenomeen oorlog alleen uit de geschiedenisboeken of van het journaal, waardoor plekken die verbonden zijn met de Tweede Wereldoorlog bewaard moeten worden, dus ook een begraafplaats van het interneringskamp. Dit soort plekken kunnen een meerwaarde zijn voor bijvoorbeeld het onderwijs, maar ook voor de bezoekers van Kamp Westerbork.

Er waren echter ook bezoekers die zich neutraler opstelden. Een bezoeker vond het persoonlijk geen meerwaarde hebben om deze plek te bezoeken, maar kon wel goed begrijpen dat er mensen zijn die wel waarde hechtte aan en/of geïnteresseerd zijn in deze plek. Hij accepteerde dat zijn mening niet door iedereen gedeeld werd en vond dat we vrij zijn om zelf een keuze te maken. Hij veroordeelt het herinneringscentrum daarom niet, omdat het hun taak is om een keuze aan te bieden, omdat er ook veel mensen zijn wiens geschiedenis verbonden is met het interneringskamp, zoals vele ook verbonden zijn met het doorgangskamp.¹²⁷ Een meneer van rond de zesendertig vindt dat het op zich wel een belangrijke taak is voor het herinneringscentrum, maar dat dit niet moeten opgedrongen. Het is nu eenmaal een moeilijk stukje geschiedenis, waardoor de keuze vrij moet zijn.¹²⁸ Het herinneringscentrum heeft om deze reden ook bewust in het nieuwe herinrichtingsplan gekozen voor markeringen buiten het kampterrein, waardoor het voormalige kampterrein behouden blijft aan de herinnering van het doorgangskamp.¹²⁹

Er waren ook bezoekers die een beetje werden overvallen door deze vragen, omdat ze hier nog nooit over hadden nagedacht. Twijfelachtige antwoorden als: 'Het zou wellicht iets kunnen toe kunnen voegen', maakte dat ik ook veel onzekerheid kon aflezen in de antwoorden van sommige bezoekers.¹³⁰ Vaak kwam deze onzekerheid toch ook voort uit het feit dat ze te weinig kennis hadden over de interneringsperiode. Ook laten sommige weten dat hun mening deels zal afhangen van er op die plek te zien zou zijn.¹³¹ Deze mensen leggen de nadruk op ervaring en beleving. Hoogstwaarschijnlijk vinden deze mensen de markering niet voldoende, waardoor ze het geen toevoeging vinden. Deze mensen zouden bijvoorbeeld een reconstructie van de plek willen zien. Zoals Guido Abuys al aangaf hoeft deze invulling van de markering niet definitief te zijn. Als een markering die inspeelt op ervaring wenselijk is, dan zullen de opties bekeken worden.

Er waren ook bezoekers die de markering van de begraafplaats zonder te veel te hoeven nadenken, afkeurden. Ze zouden de plek niet willen bezoeken en ze vinden het ongepast dan het

¹²⁶ Enquêtes Y en 5, Hooghalen, 29 mei 2018.

¹²⁷ Enquête P, Hooghalen, 29 mei 2018.

¹²⁸ Enquête O, Hooghalen, 29 mei 2018.

¹²⁹ Gesprek met Bas Kortholt, Hooghalen, 1 mei 2018.

¹³⁰ Enquête Q, Hooghalen, 29 mei 2018.

¹³¹ Enquêtes C, G, O en S, Hooghalen, 29 mei 2018.

herinneringscentrum zich hier mee bezig houdt. Er was één meneer die mijn vragen eigenlijk heel vervelend vond en zeer kortaf reageerde en vervolgens ‘snel’ doorliep. Deze meneer was ouder dan tachtig en heeft waarschijnlijk persoonlijke herinneringen aan de oorlog. Helaas, was deze meneer ook niet bereid om zijn antwoorden nader toe te lichten, omdat hij zijn emoties niet kon onderdrukken.¹³² De bezoekers die tegen de markering zijn, reageren voornamelijk boos of geïrriteerd. ‘Die mensen zijn het niet waard’ en/of het leidt af van de enige echte slachtoffers: de Joden.¹³³ Hoewel het herinneringscentrum de term markering heeft gekozen vanwege het neutrale karakter, zien de tegenstanders weinig verschil tussen markering en herdenking. Alleen het idee dat hier serieus over wordt nagedacht door mij, door het herinneringscentrum en door andere bezoekers maakt sommige mensen boos. De mensen die resoluut nee zeiden, vinden het moeilijk om zich in te leven in andere mensen die hier wel in geïnteresseerd zijn, terwijl eenieder die welwillend tegenover dit onderwerp staat zeer goed begrijpt dat er mensen zijn die hier niets van willen weten en dat dit hun goed recht is. Het is echter wel opvallend dat van deze vijf personen die fel tegen zijn één persoon tussen de eenenveertig en de vijftig is, en de rest boven de zeventig jaar.

Deelconclusie

In dit hoofdstuk heb ik willen laten zien dat er sinds 2002 een verschuiving zichtbaar is, waarbij de historisch plek van kamp Westerbork het vertrekpunt is voor het herinneringscentrum. Door ook de naoorlogse geschiedenis te betrekken in de basistoonstelling werd ook de interneringsperiode op de kaart gezet. Dit leidde uiteindelijk tot de tijdelijke tentoonstelling over het interneringskamp in 2008. De vele reacties op de tentoonstelling gaven goed weer dat de geschiedenis van het collaboratie- en interneringsverleden nog erg gevoelig lagen. De gevoeligheid van dit onderwerp zorgde ervoor dat het herinneringscentrum de keus maakte om de zaken rond de ‘herontdekking’ van de interneringsbegraafplaats snel af te handelen, zodat er geen ruimte was voor discussie. Met de markering van de interneringsbegraafplaats is het juist van belang om te onderzoeken hoe mensen over deze periode denken en of ze het passend vinden dat dit onderwerp door het herinneringscentrum wordt behandeld.

Tijdens mijn gesprekken met de bezoekers blijkt dat er zeer uiteenlopende meningen zijn over de aandacht voor de interneringsperiode en de markering van de interneringsbegraafplaats. De jongere generaties hebben veel minder moeite met dit omstreden erfgoed, omdat zij kritischer naar het verleden kijken en emoties een minder grote rol spelen, waardoor zij vaak tot de conclusie komen dat dit ook bij de geschiedenis hoort en dus besproken moet worden. De oudere generatie heeft juist

¹³² Enquête 3, Hooghalen, 29 mei 2018.

¹³³ Enquêtes R, 1, 2, 3 en 4, Hooghalen, 29 mei 2018.

herinneringen die nog zo dicht bij de oorlog liggen en daardoor veel emotioneler reageren, waardoor vier van de vijf afkeurende meningen bij de bezoekers van boven de zeventig vandaan komt. Hoewel het te voorbarig is om hier algemene conclusies aan te verbinden, is dit wel opvallend en sluit dit aan bij de bevindingen van Sharon Macdonald.

Conclusie

Herinneringscentrum Kamp Westerbork heeft te maken met een gelaagde geschiedenis die in de afgelopen twee decennia steeds zichtbaarder is geworden in de herinneringscultuur van het herinneringscentrum. Door de historische plek als vertrekpunt aan te wijzen voor de herinnering is er meer plaats gekomen voor de naoorlogse geschiedenis van het terrein. De nadruk ligt uiteraard nog altijd bij het vluchtelingen- en doorgangskamp en dit is ook de voornaamste reden waarom mensen het herinneringscentrum bezoeken. In deze scriptie werd echter gekozen voor één van de andere geschiedenissen van het kamp: het interneringskamp, specifiek de herinnering aan dit kamp in de vorm van de markering van de interneringsbegraafplaats.

Met de herontdekking van de interneringsbegraafplaats in 2012, werd er een nieuw stukje van de geschiedenis van Westerbork blootgelegd. Dit erfgoed is zeker omstreden te noemen, omdat het de graven van oud-NSB'ers betreft en zij dus medeverantwoordelijk waren voor de Joodse slachtoffers. Het herinneringscentrum heeft de keus gemaakt om op het voormalige kampterrein alleen het vluchtelingen- en doorgangskamp te herdenken en te herinneren. De begraafplaats bevindt zich echter buiten de grenzen van het voormalige kampterrein en geeft dus een mogelijkheid om de interneringsgeschiedenis op deze bijzondere locatie te vertellen door deze zichtbaar te markeren voor bezoekers. Door de geschiedenis van de internering door middel van de begraafplaats toe te voegen aan het dominante *authoritive heritage discourse* kan dat, vanwege het omstreden karakter van het erfgoed, leiden tot felle discussies en weerstand. Om deze reden stond de volgende vraag centraal: *In hoeverre is er plaats voor het interneringsverleden, in de vorm van de markering van de interneringsbegraafplaats nabij het voormalige kampterrein, in de herinneringscultuur van het herinneringscentrum Kamp Westerbork?*

Deze vraag kon niet worden beantwoord zonder de historiografische ontwikkeling in kaart te brengen en deze te verbinden aan de ontwikkelingen in het herinneringscentrum en aan de meningen van de bezoekers, omdat het herinneringscentrum en de bezoekers zijn beïnvloed door de dominante denkwijzen in de historiografie en de herinneringscultuur. De Nederlandse historiografie heeft verschillende ontwikkelingen doorgemaakt. In de beginjaren na de oorlog vierde de verzetsmythe die kon ontstaan door de goed versus fout dichotomie hoogtij. Deze zeer dominante zienswijze veranderde tot de jaren tachtig weinig tot niet. De Jodenvervolging verscheen wel op het toneel in de jaren zestig en werd al snel een belangrijk middelpunt van de historiografie op internationaal niveau. In de jaren tachtig pleitte Blom voor verandering, omdat dit de ontwikkeling van de geschiedschrijving ten goede zal komen, maar desondanks was de zwart-wit, of anders gezegd: goed versus fout, gedachte moeilijk te verwijderen uit de herinnerings- en denkkaders over de oorlog. Het gevolg was dat Nederland een zeer eenzijdige historiografie kende met veel verkeerde aannames, vooroordelen

en stereotypen wat betreft de 'foute' kant van de oorlog. In 2001 brengt Van Der Heijden zijn werk *Grijs Verleden* uit en dat leidde tot veel discussie. Zelfs zesenvijftig jaar na het einde van de oorlog bleek dat het goed versus fout denken nog diep in de Nederlandse herinneringscultuur was verzonken.

De interneringsperiode heeft altijd minder aandacht gehad binnen de historiografie en herinneringscultuur, maar in de afgelopen jaren zien we echter nieuwe aandacht voor deze periode. Deze periode wordt in de recentere werken, voornamelijk de populair-historische werken, als een 'zwarte pagina van de geschiedenis' weergegeven. Deze slachtofferretoriek heeft zich na de interneringsperiode ontwikkeld om de misstanden in deze kampen aan te kaarten en is in de recente literatuur overgenomen. Het is echter geen correcte weergave van de werkelijkheid. Er waren zeker misstanden in de kampen, maar na de eerste maanden verbeterde de situatie zeer snel. Het recente onderzoeksproject 'erfenissen van de collaboratie' heeft deze slachtofferretoriek enigszins weten te corrigeren met goed wetenschappelijk onderzoek naar de interneringskampen en het leven na de oorlog. In België zien we eenzelfde ontwikkeling, maar zij stapten al veel eerder af van de slachtofferretoriek, waardoor er meer wetenschappelijk onderzoek is gedaan naar deze periode, terwijl dit in Nederland nu langzaam op gang komt en de slachtofferretoriek nog altijd vrij dominant is.

Deze ontwikkelingen in de historiografie zien we ook terug in de ontwikkeling van het herinneringscentrum. Het centrum richtte zich in de begindagen uitsluitend op de slachtoffers van het doorgangskamp en gefusilleerde verzetslieden. In 2008, ongeveer gelijktijdig met de groeiende aandacht voor de internering, had het herinneringscentrum een tijdelijke tentoonstelling over het interneringskamp. De 'ban van goed en fout' was nog lang niet doorbroken en het herinneringscentrum deed een poging om met deze tentoonstelling een nieuwe impuls te geven aan dit debat. Vanaf dit moment is de interneringsperiode ook niet meer van de radar verdwenen bij het herinneringscentrum, ook niet na de tentoonstelling. Deze blijvende interesse en aandacht voor de internering uitte zich dus in de herontdekking van de interneringsbegraafplaats en nu de plannen om deze plek te markeren.

De situatie in het interneringskamp was in de eerste vier maanden zeer chaotisch, waardoor negenentachtig geïnterneerden overleden. Deze eerste vier chaotische maanden zijn ook de reden voor die sterke slachtofferretoriek die binnen de historiografie overheerst. Het sterftecijfer liep overigens na deze eerste maanden snel terug, maar er waren toen al maatregelen genomen, omdat er geen geïnterneerden meer konden worden begraven op de begraafplaats in Assen, waardoor er een bijzondere begraafplaats werd aangelegd. Archiefonderzoek toont aan dat de begraafplaats na de sluiting elf jaar in vergetelheid raakte en na deze tijd in slechte staat verkeerde. Alle betrokken partijen namen het besluit dat de begraafplaats geruimd moest worden, maar na de deze consensus te hebben bereikt, werd deze plek wederom vergeten en na nieuw onderzoek van het herinneringscentrum blijkt

dat de graven nooit zijn geruimd. Dit geeft dus duidelijk weer dat de herinnering aan de interneringsperiode niet bepaald hoog op de prioriteitenlijst stond van de Nederlandse herinneringscultuur. Met de aandacht en zoektocht van het herinneringscentrum zien we echter dat de herinnering aan de oorlog langzaam aan het veranderen is en dat er sprake is van een verbreding van perspectieven.

De vraag is echter of de bezoekers dezelfde ontwikkelingen doormaken als het herinneringscentrum. Hoe staan zij tegenover de toevoeging van dit omstreden interneringserfgoed in de nabijheid van het voormalige doorgangskamp? Aan de hand van eenendertig persoonlijke ongedwongen vraaggesprekken met bezoekers van het herinneringscentrum zijn de verschillende meningen in kaart gebracht. Hoewel het ontbreken van reacties op de begraafplaats in de media deed vermoeden dat er geen controverse was rondom de aandacht voor de interneringsbegraafplaats, hebben deze korte gesprekken het tegendeel bewezen. De meningen van de bezoekers lopen zeer uiteen en sommige staan zelfs lijnrecht tegenover elkaar. De jongere generatie staat overduidelijk welwillender tegenover een markering van de begraafplaats en stellen dat het herinneringscentrum de taak heeft om ook deze geschiedenis te vertellen. De oudere generatie van boven de zeventig is grotendeels tegen de markering van de begraafplaats. Zij vonden het absoluut niet de juiste tijd en plek om aan die periode aandacht te besteden.

De generaties die hiertussen zitten hebben ook verschillende meningen die uiteenlopen van het educatief belang tot de historische rechtvaardigheid. Veel bezoekers vinden het wel ongemakkelijk om de foute Nederlanders te herinneren op een plek waar ook de slachtoffers worden herdacht, waardoor zij soms van mening waren dat Kamp Westerbork misschien niet de juiste plek is om deze geschiedenis te vertellen. Een aantal mensen wilden zelf niet zoveel met deze periode te maken hebben, maar konden wel begrijpen dat er mensen waren die hun mening niet deelden. Deze mensen bieden anderen dus wel de ruimte, omdat zij inzien dat Kamp Westerbork niet toebehoort aan één groep mensen. Dit is een prachtige ontwikkeling: mensen laten elkaar steeds vrijer in hun herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog. Er is meer begrip voor elkaars standpunten, ervaringen en emoties. De rol van het herinneringscentrum wordt hier veelal in geaccepteerd, want als zij het niet doen, wie doet het dan?

Veel mensen denken dat de toevoeging van de begraafplaats een waardevolle bijdrage kan leveren aan Kamp Westerbork en de geschiedenis. De naoorlogse generaties willen een transparante geschiedenis, waarin verschillende kanten worden belicht. Het *multi-directioneel geheugen* van Rothberg lijkt dus aan terrein te winnen, waardoor het minder als omstreden wordt ervaren door de bezoekers, omdat deze generatie de gebeurtenissen niet langer betreft op de eigen identiteit en niet langer ongemakkelijk aanvoelt.

We kunnen dus concluderen dat het herinneringscentrum zich de laatste jaren actief heeft ingezet om de herinnering aan de interneringsperiode levend te houden door een tijdelijke tentoonstelling over het interneringskamp te ontwikkelen, de interneringsbegraafplaats te onderzoeken en te laten opsporen, de begraafplaats op te nemen in een wandel- en fietsroute en nu dus met de plannen om een zichtbare markering te plaatsen langs het pad. Als het aan het herinneringscentrum ligt is er dus zeker plaats voor het interneringsverleden. Of beter gezegd ze zijn hier al actief mee bezig (geweest). Het was nooit het doel van het herinneringscentrum om de interneringsbegraafplaats weg te houden van de bezoekers, maar vanwege de gevoeligheid van het onderwerp is in 2012 besloten om geen ruimte te laten voor discussie en debat. Zes jaar later durven ze de stap wel aan en wordt er serieus nagedacht over het zichtbaar maken van deze plek. Als belangrijke erfgoedinstelling nemen ze zelfs het initiatief om deze geschiedenis ook aan de bezoekers te presenteren. Alle keuzes worden echter wel weloverwogen genomen, zodat er geen herinneringscrisis kan ontstaan. Het herinneringscentrum heeft in dit *postmemory*-tijdperk een belangrijke leidende rol als gatekeeper toegewezen gekregen, omdat zij als belangrijke instelling binnen de herinneringscultuur het initiatief durven te nemen en een grondig oordeel kunnen vellen over de waarde van het erfgoed.

Hoewel het herinneringscentrum zelf plaats vrijmaakt voor het interneringsverleden, ligt dit bij de bezoekers toch gecompliceerder. We kunnen concluderen dat er nog altijd conflicterende meningen zijn. Desondanks waren slechts vijf van de eenendertig mensen die ik heb gesproken voor dit onderzoek fel tegen deze ontwikkeling. Deze mensen waren allemaal al aardig op leeftijd en zijn opgegroeid binnen de goed en fout dichotomie en de oorlog staat daarnaast nog zo dicht bij hun eigen herinneringen en ervaringen of die van hun naaste familieleden. De overige zesentwintig bezoekers keuren het niet af, maar laten indirect doorschemeren dat het succes van de markering afhangt van de invulling. En hier ligt het pijnpunt: de verschillende meningen vragen om verschillende invullingen. Waar de één bijvoorbeeld erkenning wil voor de misstanden in de kampen wil de ander niet dat deze mensen worden neergezet als slachtoffers. Moet de markering slechts informeren of moet het ook belerend zijn? Waar moet de nadruk op komen te liggen? Desondanks is er wel een brede welwillendheid en zien ze het belang van dit erfgoed meer en meer in.

Het merendeel van de bezoekers is dus geïnteresseerd, wil hier meer over weten en vind dat het herinneringscentrum deze taak op zich moet nemen en dit kunnen we toch zeker beschouwen als een positieve ontwikkeling, omdat dit laat zien dat de goed versus fout dichotomie nu toch eindelijk begint te vervagen. De interneringsbegraafplaats is misschien wel minder omstreden dan in eerste instantie werd verwacht en er is wel degelijk ruimte voor het interneringsverleden in Kamp Westerbork. Desondanks gaat de markering kritiek opleveren, omdat niet iedereen tevreden kan

worden gesteld in een zeer pluralistische samenleving met een diversiteit aan herinneringen aan de oorlog.

Nog altijd omstreden, maar tegelijkertijd ook noodzakelijk. Twijfels, afkeuring, een absolute ja, belangrijk voor het nageslacht en medeleven zijn slechts een greep van de argumenten die ik uit de monden van de bezoekers heb horen komen. Het herinneringscentrum heeft geen twijfels meer over of ze de interneringsbegraafplaats moeten toevoegen, maar voor hen speelt alleen de vraag hoe ze dit moeten doen. Als ik deze vraag dertig jaar geleden had gesteld had ik hier een heel ander resultaat gepresenteerd en hetzelfde geldt voor een dergelijk onderzoek over dertig jaar. Het is om deze reden van belang om onderzoek te blijven doen naar omstreden erfgoed, zodat veranderingen in beeld kunnen worden gebracht. Erfgoed is van iedereen, maar iedereen heeft weer een eigen mening en kijkt op het erfgoed. Dit maakt erfgoed ingewikkeld, maar ook interessant. Erfgoed heeft een dynamisch karakter en dat maakt erfgoed een uiterst bijzonder onderzoeksobject!

Bibliografie

Literatuur

- Aerts, K., *Repressie zonder maat of einde? De juridische re-integratie van collaborateurs in de Belgische Staat na de Tweede Wereldoorlog* (Gent 2014).
- Anderson, B., *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (3e druk; Londen 2006).
- Assmann, A., 'Canon and Archive', in: A. Erll, A. Nünning en S.B. Young (ed.), *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook* (Berlijn 2008).
- Belifante, A.D., *In plaats van Bijltjesdag. De geschiedenis van de bijzondere rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog* (Assen 1978).
- Beyen, M., "'Zwart wordt van langsom meer de zwartgezinde massa": de Vlaamse beeldvorming over bezetting en repressie, 1945-2000', in: José Gotovitch en Chantal Kesteloot (red.), *Het gewicht van het oorlogsverleden* (Gent 2003).
- Bolhuis, Brandt, Randwijk en Slotenmaker, *Onderdrukking en verzet, bestaande uit de delen: De Illegaliteit, De politieke partijen, Kroniek der Jodenvervolging, Nederland in Oorlogstijd* (Arnhem/Amsterdam, 1949, 1950).
- Boom, B. van der, *'Wij Weten Niets Van Hun Lot'. Gewone Nederlanders En De Holocaust* (Amsterdam 2012).
- Blom, J. C. H., *In De Ban Van Goed En Fout* (Amsterdam 2007).
- Brouwers, A., *Uit het zwartboek der zwarten* (Antwerpen 1945).
- Damsma, J., "'De Strijd Om Amsterdam". Een Nieuwe Benadering in Het Onderzoek Naar De NSB', *Bijdragen En Mededelingen Betreffende De Geschiedenis Der Nederlanden* 124 (2009).
- Dunk, H. W. von der, *In Het Huis Van De Herinnering: Een Cultuurhistorische Verkenning* (2007).

Eefting, H., *De Bijzondere Rechtspleging 1944-1952: rampzalige gevolgen voor politieke delinquenten en collaborateurs* (Soesterberg 2007).

Enning, B., *Spreken over fout. Hoe kinderen van collaborateurs het zwijgen verbraken (1975-2000)* (Amsterdam 2014).

Farmer, S., 'Symbols that Face Two Ways: Commemorating the Victims of Nazism and Stalinism at Buchenwald and Sachsenhausen', *Representations* 49 (1995), 97-115.

Grevers, H., 'Van zwarte bladzijde naar zwartboek. Vijfenzestig jaar beeldvorming over naoorlogse interneringskampen', *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 14 (2011) 1, 92-112.

Grevers, H., *Van landverraders tot goede vaderlanders: De opsluiting van collaborateurs in Nederland en België 1944-1950* (Amsterdam 2013).

Griffin, R., *Modernism and Fascism* (New York 2007).

Groen, K., *Fout en niet goed. De vervolging van collaboratie en verraad na de Tweede Wereldoorlog* (Hilversum 2009).

Haan, I. de, 'Breuklijnen in De Geschiedenis Van De Jodenvervolging. Een Overzicht Van Het Recente Nederlandse Debat', *BMGN - Low Countries Historical Review* 123 (2008).

Haan, I. de en Peter Romijn, 'Nieuwe Geschiedschrijving Van De Collaboratie. Introductie Bij Het Thema,' *BMGN - Low Countries Historical Review* 124 (2009) 3.

Halbwachs, M., *The Collective Memory* (New York 1980).

Heijden, C. van der, *Grijs Verleden : Nederland En De Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2001).

Hirsch, M., *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust* (New York 2012).

Hondius, D. G., *Oorlogslessen. Onderwijs Over De Oorlog Sinds 1945* (Amsterdam 2010).

Kallis, A.A., *Genocide and Fascism*, (New York 2009).

Kortholt, B. en Guido Abuys, *Interneringskamp Westerbork. Verhalen van een vergeten verleden, 1945-1948* (Hilversum 2009).

Kugelmass, J., 'The rites of the tribe: American Jewish tourism in Poland', in: Ivan Karp, Christine Mullen Kreamer and Steven D. Lavine (ed.), *Museums and Communities: The Politics of Public Culture* (Washington 1992) 382–427.

Leezenberg, M. en G. H. de Vries, *Wetenschapsfilosofie Voor Geesteswetenschappen. - Herz. Ed* (Amsterdam 2012).

Lorenz, C., *De Constructie Van Het Verleden: Een Inleiding in De Theorie Van De Geschiedenis* (Amsterdam 1987).

Macdonald, S., 'Undesirable heritage: Fascist material culture and historical consciousness in Nuremburg', *International Journal of Heritage Studies* 12 (2006) 1, 9-28; Macdonald, *Difficult Heritage*.

Macdonald, S., *Difficult Heritage: Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond* (Londen 2008).

Macdonald, S., *Memorylands: Heritage and Identity in Europe Today* (Londen 2013).

Nora, P., 'Preface to English Language Edition: From Lieux de memoire to Realms of Memory', in: Pierre Nora (ed.), *Realms of Memory: Rethinking the French Past* (New York 1996).

Ooijen, I. van, *Kampen als betwist bezit. De hedendaagse omgang met de voormalige kampen Westerbork, Vught en Amersfoort* (Soesterberg 2018).

Plets G., et al., 'Repatriation, doxa and contested heritages – the return of the Altai Princess in an international perspective', *Anthropology and Archaeology of Eurasia* 54 (2013) 2, 73-98.

Rigney, A., 'Plenitude, Scarcity and the Circulation of Cultural Memory', *Journal of European Studies* 35 (2005) 1.

- Romijn, P., *Snel, streng en rechtvaardig. Politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van 'foute' Nederlanders, 1945-1955* (Houten 1989).
- Rose, N., Pat O'Malley en Mariana Valverde, 'Governmentality', *Annual Review of Law and Social Science* 83 (2006) 2, 83-104.
- Rothberg, M., *Multidirectional Memory: Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization* (Stanford, 2009).
- Smith, L., 'The discourse of heritage', in: Laurajane Smith (ed.), *Uses of heritage* (Londen 2006).
- Tames, I., *Doorn in het vlees. Foute Nederlanders in de jaren vijftig en zestig* (Amsterdam 2013).
- Tollebeek, J., *De Palimpsest* (Hilversum 2002).
- Tosh, J., *The Pursuit of History* (Harlow 2010).
- Vree, F., *In De Schaduw Van Auschwitz. Herinneringen, Beelden, Geschiedenis* (Groningen 1995).
- Vree, F. van en Rob van der Laarse (red.), *De dynamiek van de herinnering. Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context* (Amsterdam 2009).
- Wever, B., *Greep naar macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945* (Tielt 1994).
- Wolfswinkel, R., *Tussen Landverraad En Vaderlandsliefde* (Amsterdam 1994).

Websites

- Cohen, M., 'Niet Zwart, Niet Wit, Maar Grijs. De Oorlog Van Chris Van Der Heijden' (3 maart 2001), <http://www.vn.nl/Standaard-Media-Pagina/Niet-zwart-niet-wit-maar-grijs.-De-oorlog-van-Chris-van-der-Heijden.html> (geraadpleegd op 24 maart, 2018).
- European Heritage Label, 'Camp Westerbork, The Netherlands' (onbekend), https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/actions/heritage-label/sites/camp-westerbork_en (geraadpleegd op 16 april 2018).

European Heritage Label, 'European Heritage Label 2013 Panel Report',

https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/sites/creative-europe/files/library/ehl-2013-panel-report_en.pdf#page=8.

Gans, E.E., 'Iedereen Een Beetje Slachtoffer, Iedereen Een Beetje Dader,' *De Groene Amsterdammer* 2010 (27 januari 2010), 22-29.

<http://www.narcis.nl/publication/RecordID/oai:pure.knaw.nl:publications%2F0d5bed3e-6bf3-4395-bb01-5acb395abbfe>.

Herinneringscentrum Kamp Westerbork, 'Het wezen van Herinneringscentrum Kamp Westerbork'

(onbekend), <https://www.kampwesterbork.nl/contentfiles/Document/43/43354.pdf>

(Geraadpleegd op 17 juni 2016).

Herinneringscentrum Kamp Westerbork, 'Interneringsperiode' (onbekend),

<http://kampwesterbork.nl/geschiedenis/interneringskamp/de-zomer-van-1945/index.html#/index> (geraadpleegd op 15 april).

Herinneringscentrum Kamp Westerbork, 'Museum' (onbekend),

<http://www.kampwesterbork.nl/nl/museum/museum/index.html#/index> (geraadpleegd op 15 april 2018).

Historiek, 'Negen graven gevonden in bos bij Kamp Westerbork' (22 september 2018),

<https://historiek.net/negen-graven-gevonden-in-bos-bij-kamp-westerbork/18487/>

(geraadpleegd op 12 april 2018).

Onbekend, 'Behoud de Muur van Mussert als waarschuwing' (28 september 2017),

<https://www.trouw.nl/opinie/behoud-de-muur-van-mussert-als-waarschuwing~a48742aa/>

(geraadpleegd op 24 juni 2018).

RTV Drenthe, 'Belangstelling voor Herinneringscentrum was veel groter dan gedacht' (12 april 2018),

<http://www.rtvdrenthe.nl/nieuws/133453/Belangstelling-voor-Herinneringscentrum-was-veel-groter-dan-gedacht> (geraadpleegd op 16 april 2018).

Smit, P., 'Graven van collaborateurs teruggevonden' (22 september 2012),

<https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/graven-van-collaborateurs-teruggevonden~b59d74d7/> (geraadpleegd op 19 juni 2018).

Stam, N., 'NSB-kinderen in Kamp Westerbork' (21 oktober 2008),

<https://www.rd.nl/vandaag/binnenland/nsb-kinderen-in-kamp-westerbork-1.1161202>

(geraadpleegd op 20 juni 2018).

Trouw, 'Resten NSB'ers en SS'ers op "vergeten" begraafplaats Westerbork' (21 september 2012),

<https://www.trouw.nl/home/resten-nsb-ers-en-ss-ers-op-vergeten-begraafplaats-westerbork~a5b6ae89/> (geraadpleegd op 12 april 2018).

Verhoef, C., 'Sloop die Muur van Mussert toch vooral' (6 januari 2018),

<https://www.trouw.nl/opinie/sloop-die-muur-van-mussert-toch-vooral~a310ee08/>

(geraadpleegd op 24 juni 2018).

Archief

Archief Gemeente Midden-Drenthe, stisch archief 115, brief 22 oktober 1945 van de burgemeester en wethouders in Assen aan de commandant van het interneringskamp te Westerbork, *De gemeente Assen heeft niet genoeg ruimte op de begraafplaats.*

Archief Gemeente Midden-Drenthe, stisch archief 115, brief 30 oktober 1945 van de burgemeester en wethouders van Westerbork aan de kampcommandant, *Toestemming tot het aanleggen van een bijzondere begraafplaats.*

Archief Gemeente Midden-Drenthe, stisch archief 115, personen die op de begraafplaats lagen.

Archief Gemeente Midden-Drenthe, stisch archief 115, brief 3 juni 1949 van de burgermeester en wethouders van Westerbork aan de gedeputeerde staten van Drenthe in Assen, *De bijzondere begraafplaats is gesloten verklaard.*

Archief Gemeente Midden-Drenthe, stisch archief 115, brief 3 oktober 1960 van de burgemeester en wethouders van Westerbork aan de houtvester van het Staatsbosbeheer in Assen, *De bijzondere begraafplaats is in zeer slechte staat.*

Archief Gemeente Midden-Drenthe, stisch archief 115, brief 1 november 1960 van de houtvester van Staatsbosbeheer in Assen aan de burgermeester en wethouders van Westerbork, *De zorg is overgegaan naar de Directie Gevangeniswezen van het ministerie van justitie in Den Haag.*

Archief Gemeente Midden-Drenthe, stisch archief 115, brief 17 december 1960 van de secretaris-generaal van justitie in Den Haag aan de burgermeester en wethouders van Westerbork, *Geen bezwaar tegen ruiming.*

Archief HCKW, hangmap 'Statuten', Afschrift ener akte van oprichting betreffende de stichting: 'Stichting Voormalig Kamp Westerbork' te Assen. Verleden door Mr. J.H. Westra van Holthe, notaris te Assen, 19 mei 1981.

Archief HCKW, Dirk Mulder, 'Educatief plan'. Beleidsdocument Herinneringscentrum Kamp Westerbork (Hooghalen 1986) 21-23.

Persoonlijke contacten

Mailcontact met Bas Kortholt op 24 april 2018.

Gesprek met Bas Kortholt, Hooghalen, 1 mei 2018.

Enquêtes/kort vraagggesprek, eenendertig personen gelabeld A t/m Z en 1 t/m 5, Hooghalen, 29 mei 2018.

Gesprek met Guido Abuys, Hooghalen, 29 mei 2018.